

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Barn i böcker

Ett genusperspektiv på nyskrivna bilderböcker

Ulrica Brogren och Ingrid Jakobsson

LAU370

Handledare: Mats d Hermansson

Examinator: Kenneth Helgesson

Rapportnummer: VT08-1190-01

Abstract

Titel:	Barn i böcker. Ett genusperspektiv på nyskrivna bilderböcker
Författare:	Ulrica Brogren och Ingrid Jakobsson
Termin och år:	Vårterminen 2008
Kursansvarig institution:	Sociologiska institutionen
Handledare:	Mats d Hermansson
Examinator:	Kenneth Helgesson
Rapportnummer:	VT08-1190-01
Nyckelord:	bilderbok, förskola, genus, genusperspektiv, genussystem, kön

Bakgrund och syfte	Förskolans läroplan är tydlig med att de som arbetar där skall motverka de traditionella könsmönstren som råder i samhället. Ett sätt kan vara att pedagoger använder bilderböcker för att arbeta med dessa frågor. Vår förhoppning med arbetet är att vi kan öka medvetenheten om genus- och jämställdhetsfrågor samt påvisa vikten av att börja redan hos de små barnen. Vårt huvudsakliga syfte är att ta reda på hur genus skildras i bilderböcker utgivna 2007. Bakom detta syfte finns även att vi som blivande pedagoger vill lära oss att kritiskt granska litteraturen vi läser i barngruppen, använda genusglasögon. Vi har undersökt hur flickor och pojkar framställs ur ett genusperspektiv, huruvida ett genussystem går att utläsa ur bilderböckerna samt ifall författarens kön har betydelse för huvudkaraktärens kön och framställning.
Tillvägagångssätt	Bilderböckerna vi analyserat är ett urval ur Kulturrådets katalog över barn- och ungdomsböcker 2007/2008. För att nå vårt syfte har vi genomfört bokanalyser av bilderböcker, litteraturstudier samt intervjuer med olika personer som har anknytning till ämnet.
Resultat	Av de bilderböcker som vi analyserat i denna studie har det visat sig att resultatet följer tidigare genomförda undersökningar. Flickor har oftare motsatta könets egenskaper än vad pojkarna har. Att vara en pojkflicka är accepterat medan motsatsen är svår att finna. Detta tyder på ett genussystem där mannen ses som norm.

Förord

Ulrica Brogren och Ingrid Jakobsson har båda läst lärarutbildningen med inriktning mot barn i åldrarna 1-8 år. Under 3,5 års distansstudier har vi båda lärt oss att planera, prioritera och strukturera arbetet för att det ska fungera för samtliga parter som är involverade. Även under tidigare kurser har samarbete mellan oss fungerat bra. Båda har vi skilda yrkesbakgrund, erfarenheter och kunskaper, detta gör att vi kompletterar varandra vilket i sin tur bidrar till ett bredare perspektiv och synsätt. Gemensamt har vi sammanställt detta examensarbete, vi har träffats regelbundet men kontakten via Internet och telefon har även nyttjats i mycket stor utsträckning.

Ett stort tack vill vi rikta till samtliga personer, namngivna och anonymiserade, som varit behjälpliga på så många olika sätt. Först och främst vår handledare Mats d Hermansson som engagerat sig och uppmuntrat oss i vårt arbete. Han har gett oss konstruktiv kritik för att förbättra arbetets kvalitet. Yvonne Glaes för tips och idéer i ett inledande skede. De personer som arbetar på och med Statens Kulturråd som bidragit med information om sin verksamhet. Ansvarig personal vid MMS, Mediamätning i Skandinavien för de upplysningar ni lämnat. De vänner och bekanta som varit hjälpsamma nog att läsa och kommentera arbetet. Ett stort tack vill vi även ge våra familjer som stått ut under dess veckor av intensivt arbete. Vi vill också tacka Dig som nu håller arbetet i Din hand, tack för att Du tar Dig tid att läsa vårt arbete.

Ulrica Brogren & Ingrid Jakobsson

Innehållsförteckning

1 Inledning	1
1:1 Bakgrund	2
1:2 Styrdokument	3
1:3 Syfte och frågeställningar	4
2 Tidigare forskning	5
2:1 Barnlitteraturens historia	5
2:2 Bilderboken	6
2:3 Miljöbeskrivningar i bilderboken.....	8
2:4 Personbeskrivningar i bilderboken	8
2:5 Berättarstrategier i bilderboken	9
2:6 Den svenska bilderboken ur ett genusperspektiv	10
3 Teori	12
3:1 Begreppsdefinitioner.....	12
3:2 Varför kvinnor och män inte är jämställda.....	13
3:3 Genusteori.....	14
3:3:1 Genuskontrakt och genussystem.....	14
3:3:2 Kön görs ständigt.....	15
4 Metod	17
4:1 Etiska principer	17
4:2 Tillförlitlighet.....	17
4:3 Material och avgränsningar	18
4:3:1 Kulturrådets katalog	19
4:4 Analysmodeller	20
4:5 Undersökningens analysmetod.....	21
5 Resultat och analys	23
5:1 Bilderböckerna	23
5:2 Analys av bilderböcker	27
5:2:1 <i>Gå och bada, Mister Räf!</i> (2007).....	27
5:2:2 <i>Här kommer helikoptern</i> (2007)	29
5:2:3 <i>Maskboken mittemellan</i> (2007).....	31
5:2:4 <i>Mitt svarta liv</i> (2007).....	32
5:2:5 <i>Racer-Rakel och fångarna i svinstian</i> (2007)	34
5:2:6 <i>Supershow med Rut & Knut & lilla Tjut</i> (2007).....	36
6 Diskussion och analys	38
6:1 Flickor - pojkar.....	38
6:2 Författare - huvudroll.....	40
7 Slutsats	42
Referenslista	43

1 Inledning

Vårt intresse för genus- och jämställdhetsfrågor har ökat under lärarutbildningens gång. När vi nu närmar oss den formella utbildningens slut och den verkliga resan börjar, är intresset större än någonsin. Debatten kring just genus och jämställdhet är stor i hela vårt samhälle och förekommer på flera olika plan. Vårt verksamhetsfält kommer att vara förskola och skola, där vi dagligen möter barn i de yngre åldrarna. Med stöd i den forskning som kommer att presenteras menar vi att barn, redan i tidig ålder påverkas av föreställningar om vad som är typiskt för flickor respektive pojkar. Dessa föreställningar är konstruerade av oss i samhället. De som utgör samhället måste förhålla sig till de traditioner som existerar idag samt välja att acceptera och föra dem vidare till nästa generation eller arbeta för att skapa förändring.

Skälen till att vi valt att rikta fokus mot genus i litteraturen är flera. Vår erfarenhet från tidigare arbetsplatser samt utbildningens VFU¹ säger oss att böcker och högläsning förekommer ofta, på de flesta förskolor flera gånger om dagen. Därför anser vi, är detta en viktig del i att arbeta mot de mål som står i läroplanen och andra styrdokument. Förskolans läroplan är tydlig med att de som arbetar där ska arbeta för att häva traditionella könsmönster.² Detta bör ske på många olika sätt. Ett sätt kan vara att pedagoger använder bilderböcker i sitt arbete. Vår förhoppning är att vi kan öka medvetenheten om genusfrågor samt påvisa vikten av att börja redan hos de små barnen. Vi vill också ge insikt om hur dagens barnboks författare deltar i formandet av barns föreställningar om vad som är tillåtet för en flicka respektive en pojke. Genusglasögon är något alla pedagoger bör kunna använda.

Förskolan är den verksamhet där många barn i det svenska samhället tillbringar en stor del av sin vardag, läroplanen för förskolan har tydliga direktiv vad det gäller jämställdhetsfrågor. Verksamheten ska erbjuda flickor och pojkar samma möjligheter utan att barnen ska begränsas av stereotypa könsroller.³ Vi menar att böckernas budskap är viktigt för hur barn lär sig om världen och då bland annat om relationer mellan flickor och pojkar, stöd för detta finner vi hos bland andra Lena Kåreland.⁴ En viktig aspekt som vi tagit hänsyn till i vårt val av ämne är att undersökningar visar att det ofta är samma böcker som ständigt återfinns i förskolornas bokhyllor. Nya barnböcker når med svårighet ut till förskolorna.⁵ Samtidigt som vi undersöker litteraturen vill vi också öppna upp våra egna ögon för dessa nya böcker som vi kan ta med till våra kollegor. Ännu en orsak till detta arbete är möjligheten för oss att ta med verktyg som hjälper oss att analysera och verkligen tyda böckers budskap, för att kunna skapa en bokhylla med alternativ och mångfald på de arbetsplatser vi kommer att ha i framtiden.

Ytterligare en anledning till att vi valt just genusinriktningen är att vi tidigare under lärarutbildningen skrivit en B-uppsats tillsammans, vilken handlade om genus- och jämställdhetsarbetet inom Västra Götalands län. Där var fokus och infallsvinklar satta i en annan riktning än i detta arbete. Gemensamt är dock genusperspektivet. Vi vill nämna att delar av de direkt informativa avsnitten i den här uppsatsen är hämtade från vårt tidigare gemensamma arbete, men vi har även använt ursprungslitteraturen och vid behov aktualiserat informationen för vårt nuvarande syfte.

¹ Verksamhetsförlagd utbildning som sker inom Lärarprogrammet, Göteborgs universitet

² Utbildningsdepartementet (2006) s. 4

³ Utbildningsdepartementet (2006) s. 4

⁴ Kåreland och Lindh-Munther (2005b) s. 126

⁵ Kåreland och Lindh-Munther (2005a) s. 53-55

1:1 Bakgrund

Förskolan fick sin första läroplan 1998 (Lpfö 98). Tidigare har det funnits olika riktlinjer för hur verksamheten ska utformas, dessa har förändrats beroende på vilken tidsanda som rått i samhället. När läroplanen för förskolan kom sågs den som lösningen på förskolans pedagogiska verksamhet. Meningen var att alla kommunala förskolor i Sverige skulle arbeta efter samma riktlinjer. De flesta förskolor använder sig dagligen av litteratur på ett eller annat sätt, böcker har en framträdande roll i verksamheten och högläsningen har en lång tradition inom förskolan.⁶ I Lpfö 98 finns inte orden böcker, läsning eller litteratur med. Emellertid kan det tolkas som att litteraturen skall användas i förskolans verksamhet, den borde exempelvis rymmas under de mål som behandlar språkutveckling, begreppsförråd och kulturarv.⁷

Enligt siffror från *Barnbarometern*⁸ minskade barns (3-8 åringar) läsning och tittande i böcker kraftigt mellan åren 1984-2001, minskningen var enligt denna mätning 15 %.⁹ Tyvärr går det inte att se om minskningen fortsätter eftersom denna undersökning lagts ner enligt MMS Mediamätning.¹⁰ Anledningen till detta är att det i dagsläget inte finns någon medfinansier. De ansvariga för genomförandet av undersökning säger att den var beställd av Statens Kulturråd.¹¹ Vi har frågat Kulturrådets ansvariga varför mätningen lagts ner och fått svaret att:

[b]eträffande MMS Mediamätning utför de så vitt vi vet kontinuerligt mätningar. Att få ut resultat av dessa mätningar kostar pengar. Det är en ekonomisk övervägning om och när man köper in resultatet, gör analyser och trycker rapporter.¹²

Vi tycker siffrorna är oroväckande och anser att de bör tas på största allvar. Journalisten Gabriella Ekelund har ett starkt engagemang i barnfrågor, hon skriver att böckers berättelser är en hjälp att förstå både egna och andras tankar, de hjälper till att bearbeta sådant som man varit med om. Barn som inte får med sig ett rikt litteraturutbud går miste om detta redskap.¹³

Det finns en klar koppling mellan normen i samhället och det som barnlitteraturen tar upp. Hur barn förstår sin omvärld står i relation till valet av böcker de läser.¹⁴ Carrie Paechter hävdar att barn redan vid tre års ålder skapar sin genusidentitet.¹⁵ Därför är det viktigt att redan i förskolan arbeta genusmedvetet. Vi menar på grund av detta att det är viktigt att alla som arbetar med barn i förskola och skola är medvetna om vilka budskap de förmedlar med den litteratur de lånar och köper in. Arbetet för jämställdhet måste ske på flera olika plan och det är många pusselbitar som ska läggas på plats. En av dem är att förskolor erbjuder barn ett rikt litteraturutbud, samt att personal i förskolan har kunskap om genus och normer. Viktigt är också förmåga att kritiskt granska och analysera litteratur för att veta vad det är pedagoger presenterar för barn. Till detta kommer även skicklighet i att läsa och bearbeta böcker för och tillsammans med barn.

⁶ Pavlov (2007) s. 20

⁷ Kåreland och Lindh-Munther (2005a) s. 56-58

⁸ *Barnbarometern* är en undersökning av hur och i vilken omfattning barn i åldrarna 3-8 år konsumerar media och kultur utanför skolan. Den första undersökningen gjordes 1984.

⁹ Kåreland och Lindh-Munther (2005a) s. 54

¹⁰ MMS, Mediamätning i Skandinavien utför medieundersökningar i Sverige

¹¹ Löf, Jenny, Projektledarassistent på MMS, telefonintervju 8/2 och 28/2 -08; Svedberg, Pirjo, Executive Vice President MMS, mejlkontakt 12/2 -08

¹² Stenström, Tua, kontaktperson Statens Kulturråd, mejlkontakt 15/2 -08 och 11/3 -08

¹³ Ekelund (2007) s. 25

¹⁴ Kåreland och Lindh-Munther (2005a) s. 56-61

¹⁵ Paechter (1998) s. 39

1:2 Styrdokument

Ända sedan förskolan fick sin läroplan har förskolepedagogens uppdrag varit att aktivt arbeta för ökad jämställdhet. I Lpfö 98 framgår det tydligt att detta uppdrag ingår:

Vuxnas sätt att bemöta flickor och pojkar liksom de krav och förväntningar som ställs på dem bidrar till att forma flickors och pojkars uppfattning om vad som är kvinnligt och manligt. Förskolan skall motverka traditionella könsmonster och könsroller. Flickor och pojkar skall i förskolan ha samma möjligheter att pröva och utveckla förmågor och intressen utan begränsningar utifrån stereotypa könsroller.¹⁶

Hur arbetet ska ske står dock inte nämnt. År 2003 tillsatte Sveriges regering *Delegationen för jämställdhet i förskolan*. Detta då det framkommit att förskolorna runt om i landet har svårt att nå upp till de angivna målen kring jämställdhet vilka finns i läroplanen. Undersökningar som genomförts av bland andra Kajsa Wahlström och Kajsa Svaleryd visar att pedagoger ofta främjar de traditionella könsrollerna och könsmonstren istället för att jobba mot ett sådant tänkande och handlande.¹⁷ Annika Månsson diskuterar i sin avhandling den faktiska påverkan som styrdokumentet har ute i förskolorna. Hon framhåller att även då de förmodas styra och influera verksamheten kan man diskutera i vilken omfattning detta sker. Hon påpekar att flera andra faktorer, såsom förskoletraditioner, personalens sociala bakgrund och deras personliga erfarenheter spelar in i hur verksamheten faktiskt ser ut.¹⁸ Vi menar, i likhet med *Delegationen för jämställdhet i förskolan*, att läroplanen är oerhört tydlig i sin formulering: ”Förskolan skall motverka traditionella könsmonster och könsroller.”¹⁹ I delegationens förslag ingår inga förändringar i läroplanen, de menar ”att problemet inte är att det saknas bestämmelser om jämställdhet i förskolan. Det som saknas är att bestämmelserna omsätts i praktiskt arbete.”²⁰

Delegationen för jämställdhet i förskolan tar i sitt slutbetänkande upp olika exempel på hur kunskapen om jämställdhet kan omsättas i praktiken och fungera ute i verksamheten. En aspekt de ser till är just litteratur: sagor och berättelser. Litteraturen har givetvis en stor del i barns språkutveckling men de är också medskapare till barns syn på omvärlden.²¹ Hur olika förskolor valt att arbeta med litteratur utifrån ett genusperspektiv beskrivs. Vissa förskolor sorterar helt bort böcker där stereotypa könsroller förekommer. Pedagoger beskriver hur de efterlyser alternativa böcker, och då inte enbart böcker där flickor beskrivs som pojkflickor utan även det motsatta. Många förskolor väljer också att själva ändra berättelserna för att inte enbart förmedla de traditionella könsmonstren. Att samtal och diskussion kring kön och genus i litteraturen är viktigt framgår också. En förändring som denna sker över lång tid och kräver kunskap och medvetenhet samt engagemang och vilja hos pedagogerna.²²

¹⁶ Utbildningsdepartementet (2006) s. 4

¹⁷ SOU 2004:115 (2004) kap. 1

¹⁸ Månsson (2000) s. 41

¹⁹ Utbildningsdepartementet (2006) s. 4

²⁰ SOU 2006:75 (2006) s. 180–181

²¹ Kåreland och Lindh-Munther (2005a) s. 56-61

²² SOU 2006:75 s. 112-115

1:3 Syfte och frågeställningar

Vårt arbete behandlar genus i barnlitteratur. Ett bakomliggande syfte är att vi som blivande lärare bättre ska kunna kritiskt granska bilderböcker ur ett genusperspektiv. Vårt huvudsakliga syfte med undersökningen är dock att ta reda på hur genus skildras i nyutgivna svenska bilderböcker. Med en djupdykning i några få av alla de bilderböcker som getts ut 2007 vill vi undersöka om vi kan utröna några trender med avseende på hur genus framställs i böckerna. I arbetet undersöks om det finns tendenser till att böckerna frångår de traditionella könsmönstren eller om det verkar som att litteraturen följer den könsstereotypa tradition som råder i stora delar av det svenska samhället.

För att precisera syftet har vi utgått från följande frågeställningar i arbetet.

- Hur framställs flickor och pojkar utifrån ett genusperspektiv i bilderböckerna?
- Kan vi utläsa förekomsten av ett genussystem i bilderböckerna?
- Går det att se några mönster kring huvudkaraktärens kön och framställning utifrån vilket kön författaren har?

2 Tidigare forskning

I detta avsnitt presenteras först en kort historik kring barnlitteratur. Därefter redogör vi utifrån aktuell litteratur för definitionen av begreppet bilderbok. Efter detta beskrivs viktiga komponenter i bilderboken som vi kommer använda i vår analys, miljö- och personbeskrivningar samt berättarstrategier. Slutligen kommer en redogörelse för vad forskningen kring just genus i barnlitteratur och då främst bilderböcker hittills har kommit fram till.

2:1 Barnlitteraturens historia

Genom muntlig tradition, ofta via resande folk har berättelser, sägner och sagor överförts från en generation till nästa redan innan människan ägde ett skriftspråk. När den första egentliga barnboken kom finns det olika åsikter kring. Många författare och forskare menar dock att det skedde förändringar i samhället, och då främst i England och i Frankrike, under upplysningstiden på 1700-talet som ledde till att barnboken utvecklades och fick en annan roll än den haft tidigare. Tidigare var barnlitteraturens avsikt främst att lära och moralisera. Med en förändrad barnsyn, där pedagogiken framhölls, ansåg man nu att litteraturen borde anpassas till barnet, dels för att lära, dels för att roa.²³

Den moraliserande litteraturen avtog och under romantiken och vid 1800-talets början betraktades folksagor, nonsensberättelser samt rim och ramsor som god barnlitteratur. Detta stod i rakt motsatsförhållande till vad filosoferna under upplysningstiden ansåg. Under 1800-talet började man även dela in barnlitteraturen i flick- och pojkböcker. Böcker där pojkar varit handlingskraftiga hjältar och äventyrare var inget nytt. För flickor var detta med flickböcker däremot en nyhet. I flickböckerna var huvudrollsinnehavaren ofta en upprorisk flicka som mognade efterhand och blev till ett den tidens kvinnoideal. Kåreland beskriver den som en typ av uppfostringslitteratur. Litteraturen kan idag ses som en förberedelse för det vuxna livet som en duktig hustru. Pojkböckerna å andra sidan fungerade som samhällsbevarande eftersom de framhöll de manliga egenskaperna som handlingskraftig, modig och stark.²⁴

Fram till 1880-talet dominerade översättningar i Sverige, men 1882 kom *Barnkammarens bok* med illustrationer av Jenny Nyström.²⁵ Tiden från 1890-talet fram till första världskrigets början kan enligt Kåreland betecknas som "den svenska barnlitteraturens första blomstringsperiod".²⁶ Vid den här tiden skildrades böckernas bilder ofta naturalistiskt med stor detaljrikedom. Elsa Beskow satte stor prägel på svenska barnlitteratur vid den här tiden. Kåreland menar vidare att ett genombrott skedde 1945, då andra världskriget tog slut. Bokförlagen satsade på barnböcker och kända författare som Astrid Lindgren, Lennart Hellsing och Tove Jansson debuterade vid den här tiden. Dessa tre författare är stora än idag

²³ Kåreland (2001) kap. 2; Rhedin (1992) kap. 1; Granberg (1996) s. 13-17; Kjersén Edman (2002) s.12

²⁴ *Nationalencyklopedin* (2008); Kåreland (2001) kap. 2; Kjersén Edman (2002) s. 20, 50, 68

²⁵ Granberg (1996) s. 13-17; Nettervik (2002) s. 78; Kåreland (2001) s. 33

²⁶ Kåreland (2001) s. 35

och på den här tiden stod de för omvälvande förändringar inom barnboksgenren.²⁷ Ingrid Nettervik, som bland annat skrivit flera läroböcker i Litteraturvetenskap, framhåller Hellsing som den ”store svenske förnyaren av bilderboken”.²⁸

Från 1950-talet ökade produktionen av bilderböcker avsevärt, flera än idag kända författare som till exempel Inger och Lasse Sandberg debuterade nu. Barn- och skolbiblioteken expanderade vilket naturligtvis ökade tillgängligheten. De ungdomsromaner som gavs ut under 1960-talet var inte längre könsinriktad utan vände sig till både flickor och pojkar. Med detta kom den problemfyllda realiteten in i böckerna till skillnad från de tidigare idylliserande berättelserna. Under 1970-talet präglades litteraturen av den samhällssyn som då rådde, sociala frågor och en stark frispråkighet karaktäriserade böckerna. Nu upphörde även den tidigare begränsningen för handel med böcker, istället kunde de säljas på de flesta ställen och priserna släpptes fria. Detta ledde till bildandet av bokklubbar såsom bland andra *Barnens bokklubb*.²⁹ Bilderna följde naturligt nog strömningarna och fantasin övergavs mer och mer för att ersättas av vardag och realitet. Under 1980-talet återkom dock de mer fantasifulla bilderna med innehåll av uttryck, fart och i viss mån parodi.³⁰ Kända bilderboksserier som Maja, Linnea, Alfons och Milla, Pettson och Findus, Mina och Kåge, Bu och Bä samt Gittan-böckerna tar historien närmare dagens aktuella bilderboksutbud. Därmed också de böcker den här undersökningen ska handla om, bilderböcker är böcker som innehåller bilder.

2:2 Bilderboken

Ulla Rhedin som forskar i litteraturvetenskap definierar bilderboken som ”en bok av begränsat omfång som i skönlitterärt syfte vill berätta en historia genom en kombination av text och bilder, så att det förekommer minst en bild per uppslag.”³¹ Ann Granberg menar att en bra bilderbok innehåller bild och text som kompletterar varandra och bildar en samverkande enhet.³² Maria Nikolajeva forskar inom litteraturvetenskap och även hos henne finner vi stöd för att samverkan mellan text och bild är av yttersta vikt. Nikolajeva menar dock att det råder mycket komplexa förhållanden mellan text och bild i bilderboken. Hon presenterar tidigare forskares indelning av bilderboken men anser dem vara otillräckliga. Vidare redogör hon för sin indelning där de först delas in i följande tre grupper:

- Text utan bilder eller med några få bilder
- Bild utan ord eller med några få ord
- Ord och bilder i samverkan

Under den första gruppen faller bland annat våra folksagor in. Många folksagor har tryckts i småbarnsboksformat samt försetts med bilder. Detta är en illustrerad bok men förväxlas ofta med bilderbok enligt Nikolajeva. Andra gruppen utgörs till stor del av pekböcker men också av bildberättelser som kan vara mycket komplexa och kräver en verbalisering av läsaren själv.

²⁷ Kåreland (2001) kap. 2; Kjersén Edman (2002) s. 93; Granberg (1996) s. 13-17

²⁸ Nettervik (2002) s. 84-88

²⁹ Kåreland (2001) s. 48; Nettervik (2002) s. 217; Svenska barnboksinstitutet och Statens Kulturråd (1987) s. 25

³⁰ Granberg (1996) s. 13-17

³¹ Rhedin (1992) s. 15

³² Granberg (1996) s. 13-17

Vissa bildberättelser framställs mycket tydligt där bilden förmedlar en bestämd berättelse, medan andra inte har någon klar berättelse utan illustratören lämnar en rad uttryck och givna vägar i berättelsen. I vår undersökning kommer den sista gruppen att behandlas och även inom den finns en stor variation. Nikolajeva lyfter fram fem huvudsakliga kategorier för indelning av ord och bilder i samverkan. Hon menar dessutom att det förekommer en bredd inom dessa kategorier.³³

- **Symmetrisk** bilderbok innebär att bild och text parallellt berättar i princip samma sak, detta skapar övertydlighet enligt Nikolajeva.
- **Kompletterande** bilderbok är när bild och text kompenserar varandra, där ord inte räcker till tar bild vid och tvärtom.
- **Förstärkande** bilderbok går ut på att bilderna förstärker texten. Texten är beroende av bilderna och kan inte förstås utan dem. I vissa fall kan betydelsen vara omvänd.
- **Kontrapunktisk** bilderbok är när text och bild ifrågasätter varandra, ”står i kontrapunktiskt förhållande till varandra”. Text och bild är beroende av varandra för att berättelsen ska kunna förstås.
- **Motstridig** bilderbok innebär att text och bild inte överensstämmer utan står i konflikt med varandra. Förvirring skapas.³⁴

Nikolajeva delar in bilderboken i ett antal olika genrer. Även här menar hon att det är otillräckligt att göra såsom många andra författare gör, nämligen att behandla bilderböcker som en och samma genre. Detta eftersom de innehåller en mängd olika genrer såsom fantasy, vardagsberättelser, djurberättelser, äventyr osv. Vidare påpekar Nikolajeva dock att det finns tendenser till att moderna bilderböcker rör sig över genregränserna vilket gör det omöjligt att hänföra dem till en specifik genre.³⁵

När det gäller bilderböcker med djur i huvudrollen kallas det även fabel. Enligt Kåreland finns det en uppfattning om att barn lättare kan identifiera sig med djur som är förmänskligade. Djuren i bilderböckerna får personlighetsdrag och mänskliga egenskaper som är tydliga och lätta att förstå. Ofta finns det dessutom en sensmoral i berättelsen när det handlar om djur. Barn och humor är något som Kåreland skriver om i en av sina tidigare böcker om barnlitteraturen. Då var det inte så vanligt att svenska författare använde sig av den sortens berättelser. Exempel på en barnboksförfattare som använder humor i sina böcker är Barbro Lindgren i böckerna om *Loranga*, *Mazarin* och *Dartanjang*. Kåreland menar att det måste finnas böcker som är roliga, absurda, busiga och nonsensartade.³⁶

Bilderbokens vänster- och högersida utgör en enhet som vi kallar uppslag, Nikolajeva betonar att uppslaget ska ses om en helhet och inte som två separata sidor. Hur uppslagets layout är disponerat finns det en mängd variationer kring. Ett sätt är att texten står på ena sidan och bilden på den andra. Vanligast är då att bilden är placerad på högersidan av uppslaget. I dagens bilderböcker används dock som regel hela uppslagets yta. Möjlighet till stor variation finns. En bild som utgör en helhet över hela uppslaget, två bilder som vardera placerats på höger- respektive vänstersidan, fyra eller fler bilder av mindre storlek eller en stor bild på ena

³³ Nikolajeva (2000) s. 17-22

³⁴ Nikolajeva (2000) s. 17-22, citat från s. 22

³⁵ Nikolajeva (2000) kap. 1

³⁶ Kåreland (1983) s. 51-53

sidan och flera mindre bilder på motstående sida. Var texten placeras finns också stora möjligheter att variera.³⁷

När hela uppslaget används för att illustrera en enda sammanhängande bild uppstår ett ”dike” i mitten, viktiga, små detaljer bör därför inte placeras här. Det kan dock ligga i illustratörens intresse att skapa ett område i bilden som delvis är gömt. Ibland förekommer ramar runt bilder, detta var mycket vanligt förr. Ramen skapar en distans till bilden medan avsaknaden av ram bidrar till att läsaren dras med i berättelsen. I vissa fall kan man genom något som kallas ”blödning” åstadkomma mer närhet. Vid ”blödning” sprider sig bilden utanför ramen.³⁸

2:3 Miljöbeskrivningar i bilderboken

Bilderböckers miljöbeskrivningar sker som regel enbart visuellt. Den viktigaste funktionen är att ange tid och plats för handlingen, det kan exempelvis ske genom inom- eller utomhusscener samt genom att skildra detaljer som beskriver tid och plats. Miljön kan vara integrerad eller fungera som bakgrundsmiljö. En integrerad miljö är nödvändig för handlingen som inte kan utspelas i någon alternativ miljö. Bakgrundsmiljön står istället för uppgifter som tidstypiska detaljer, årstider eller för att förlägga berättelsen till ett exotiskt land.³⁹

Det finns även andra funktioner som miljön kan inbegripa. Den kan rikta läsaren mot en viss genre, skapa en viss atmosfär eller vara ämnad som symbol. Miljön kan även bidra till att skildra karaktärerna i boken. Genom att se i vilken miljö karaktärerna befinner sig, vad de har för saker samt hur de är ordnade tillskrivs de egenskaper av betraktaren. Nikolajeva liknar bilderbokens miljö vid scendekor, antingen kan den vara mycket välarbetad eller också med bara några få attribut. När bilderboken har en helt vit bakgrund kallas det ”negativt rum”. En bild med negativt rum drar fokus till gestalterna och deras handlingar. Meningen är ofta att rikta koncentrationen till det för handlingen väsentliga. Möjligen är det så att detta är ett mer barnvänligt sätt att presentera bilder.⁴⁰

2:4 Personbeskrivningar i bilderboken

En bild ger en tydlig skildring av figurens yttre och därför utelämnas yttre beskrivningar så gott som alltid i texten. De egenskaper författaren vill tillskriva gestalten beskrivs däremot oftast verbalt. Även om gester och ansiktsuttryck kan avspegla känslor eller attityder är det en tolkningsfråga för betraktaren. Vissa känslor såsom lycka och rädsla är enklare att illustrera än mer komplexa känslor eller övertygelser.⁴¹

Personens eller figurens placering i bilden har stor betydelse för hur den uppfattas av betraktaren. Är den nära, långt bort, liten, stor, ensam eller i sällskap av andra. Hur han/hon är avbildad i jämförelse med andra spelar stor roll, den största figuren anses oftast vara viktigast. Hur nära motivet betraktaren kommer är av betydelse, illustratörer kan använda sig av zoom

³⁷ Nikolajeva (2000) s. 74-84

³⁸ Nikolajeva (2000) s. 74-84

³⁹ Nikolajeva (2000) kap. 4

⁴⁰ Nikolajeva (2000) kap. 4

⁴¹ Nikolajeva (2000) kap. 5

för att komma närmare en person. Avståndsbilder är där bakgrunden är betydelsefull och framträdande. I en bild på medeldistans kan huvudrollsinnehavaren till exempel vara bland en grupp andra personer. En närbild är enbart på gestaltens ansikte.⁴²

Bilden har vissa begränsningar vad det gäller att skildra personerna eller figurerna i handlingen. En bild kan inte namnge gestalten och ej heller åldersbestämma annat än att bilden kan visa om det är ett barn eller en vuxen samt på ett indirekt sätt genom en födelsedagstårta till exempel. En bild berättar vilken figur det handlar om, människa eller djur. Genom att använda könskodade kläder och attribut kan en bild även ange om det är en flicka eller pojke. Flickor avbildas då vanligtvis i klänning och med långt hår medan pojkar kläs i byxor och har kort hår. De vuxna skiljs åt genom att kvinnor ofta avbildas som runda och män har skägg. Ännu en aspekt som bilden inte skildrar är konkreta relationer personer emellan. Två barn kan vara syskon eller vänner, en vuxen kvinna med ett barn behöver inte nödvändigtvis vara en mamma med sitt barn.⁴³

2:5 Berättarstrategier i bilderboken

Nikolajeva ifrågasätter om det går att tillskriva berättarstrategier, feminina eller maskulina egenskaper. Visserligen förekommer det inte så mycket forskning inom feministisk narratologi men enligt Nikolajeva finns det ändå forskning som påvisar ett samband mellan författarens kön och vilken berättarstrategier han/hon använder sig av.⁴⁴ Detta är även något som Susan Lanser, refererad i Kåreland, har studerat.⁴⁵ Här spelar även huvudrollsinnehavarens kön roll för berättelsen. Könet på författaren och bokens huvudkaraktär är ofta samma, detta menar Nikolajeva beror på att man som författare använder den kännedom man har om sitt egna köns känslor och erfarenheter. Hon menar vidare att författarens talang visas när de klarar av att skildra det motsatta könet, det finns dock vissa begränsningar vid särskilda förstahandsupplevelser.⁴⁶

I sammanhanget är det också viktigt att belysa berättarröst och synvinkel i bilderboken. Enligt Nikolajeva skapar detta ofta ett dilemma som är intressant att undersöka. Anledningen är att betraktaren enbart kan se bilden ur den synvinkeln illustratören avsett. Den verbala berättelsen ses däremot oftast ur en annan synvinkel, ibland ur olika synvinklar. Om texten är allvetande innebär det att den som berättar vet saker om det som händer samt om dem som medverkar, vilket läsaren inte kan veta genom att enbart se bilderna. En introspektiv berättare kan gå in i en persons känslor och tankar för att förmedla dem till läsaren. Denna berättartyp, tillsammans med berättaren i jag-form är de vanligaste i den moderna psykologiska barnromanen enligt Nikolajeva. Bilderboken har dock begränsningar vad det gäller introspektion eftersom bilder i direkt bemärkelse saknar möjlighet till detta. Böcker med berättande i jag-form har ett problem i att perspektiven blir olika mellan bild och text. Innebörden av en konsekvent visuell jag-berättare skulle vara att denna aldrig syns i bild. Förväntningen är ändå att huvudkaraktären ska synas i bild.⁴⁷

⁴² Nikolajeva (2000) kap. 5

⁴³ Nikolajeva (2000) kap. 5

⁴⁴ Nikolajeva (2004) s. 190-197

⁴⁵ Kåreland (2005c) s. 342-348

⁴⁶ Nikolajeva (2004) s. 190-197

⁴⁷ Nikolajeva (2004) kap. 6

2:6 Den svenska bilderboken ur ett genusperspektiv

Redan i början av 1960-talet skrev Eva Moberg⁴⁸ en uppsats där hon diskuterade könsroller, den term som användes då. Sociologen Rita Liljeström lyfte vid ungefär samma tid problemet med könsuppdelning när det gäller barnböcker. Bland annat kritiserade hon utformningen av barnböcker utgivna av Svensk läraretidnings förlag Saga. Bland pekböcker återfanns en tydlig uppdelning mellan flick- och pojkbok. Flickornas böcker hade rosa sidor och bilderna föreställde köksredskap, mat och kläder, medan pojknas pekböcker var i blått och hade bilar, båtar och flygplan på bilderna.⁴⁹ Den diskussion kring uppdelningen efter kön som fördes under 1960- och 70-talen gav resultat och många barnboksförfattare försökte att ändra inriktning och ge karaktärerna mångsidiga karaktärsdrag. I dagens barnböcker är uppdelningen inte lika tydlig som då men det samhälle som speglas i barnlitteraturen påverkar barn och deras föreställningar om genusordning. Kåreland menar att i den aktuella litteraturen hon undersökt intar karaktärerna ständigt olika positioner samt olika förhållningssätt. Trots att pojkar ibland tillåts visa känslor och att flickor framställs som modiga tillhör detta undantag. Hennes undersökning visar att ingen flicka respektive pojke demonstrerar det motsatta könets karaktärsdrag så tydligt som sina egna.⁵⁰

Kåreland skriver att i den svenska debatten kring barnböcker som förts under senare år har det ofta hävdats att böcker och då främst bilderböcker till övervägande del gestaltas av manliga karaktärer. Hennes undersökning bekräftar detta då 50 manliga huvudpersoner figurerar medan de kvinnliga huvudpersonerna är drygt 20.⁵¹ Det finns andra studier som visar liknande förhållanden, en visar manlig dominans med 70 %.⁵² Britta Olofsson har tittat på Svenska barnboksinstitutets bokprovning från år 2005 och där ser man att fördelningen mellan kvinnliga och manliga huvudroller är mer jämlik när man enbart jämför de svenska bilderböckerna.⁵³ Kåreland menar även att det är förhållandevis vanligt att böcker har både en flicka och pojke i huvudrollen. Detta tror hon beror på att författare medvetet tar med båda könen för att locka fler läsare. I Kåreland's tolkning av J.A. Appleyards forskning framgår det att små barn föredrar att läsa böcker där huvudkaraktärerna är av samma kön som de själva. Kåreland visar också att då det är ett syskonpar som skildras i bilderböckerna består de oftast av en storebror och en lillasyster.⁵⁴ Vidare pekar resultatet i hennes undersökning på att en traditionell bild av vad som är kvinnligt och manligt ofta förmedlas via böckerna. De flickor som har huvudrollerna har inte karaktärstyper som är aktiva och utåtriktade, medan pojkar oftare beskrivs som modiga och självständiga än som mjuka och vänliga. Följderna av detta kan bli att både flickor och pojkar inte får möjlighet att identifiera sig med olika positiva bilder av sitt egna kön.⁵⁵

På senare år har genusforskningen antagit en vändning, från att främst ha fokuserat på flickor och kvinnor i stereotypiska framställningar har nu även pojkar och män ådragits uppmärksamhet i samma syfte.⁵⁶ Detta är helt i enlighet med hur Wahlström anser att pedagoger bör arbeta för att stärka både flickor och pojkar. Hon poängterar vikten av att vidga

⁴⁸ Moberg (1961) *Kvinnans villkorliga frigivning*. Uppsats refererad i Kåreland och Lindh-Munther (2005b) s. 113

⁴⁹ Liljeström (1962) *Det skall börjas i tid*. Artikel refererad i Kåreland och Lind-Munther (2005b) s. 113-114

⁵⁰ Kåreland och Lindh-Munther (2005b) kap. 4

⁵¹ Kåreland och Lindh-Munther (2005b) s. 122

⁵² SOU 2004:115 s. 19

⁵³ Olofsson (2007) s. 68

⁵⁴ Kåreland och Lindh-Munther (2005b) kap. 4

⁵⁵ Kåreland (2005b) kap. 1

⁵⁶ Nikolajeva (2004) s. 132-133

och bredda istället för att stoppa alternativt växla roller.⁵⁷ Ändå är det så att pojkar som framställs enligt de normer som tillskrivs flickor sällan förekommer i bilderböckerna. Flickor som agerar könsöverskridande är dock vanligare. Den så kallade pojkflickan är ett mer accepterat fenomen i samhället. Ett begrepp som flickpojke förekommer i princip inte.⁵⁸

Både barn och vuxna blir påverkade av tillvaron runt omkring dem. Litteraturen är en av alla faktorer som medverkar till denna påverkan, som ofta sker omedvetet. Den sociala ordningen som speglar barnlitteraturen ger barnen bilder av hur de och deras familj skall vara för att bli accepterade av andra. Även i bokens fantasivärld finns moraliska budskap och genom sagan lär barn en del om verkligheten där könen är uppdelade. Vad flickor och pojkar skall göra visas tydligt i många barnböcker. Pojken/mannen blir normen som visar hur flickan/kvinnan skall göra eller vara i olika situationer. Texterna är ibland verklighetstroga och ibland kan man förstå att det är enbart fantasi. Underbudskapet skapas oftast i relationerna mellan barn och vuxna samt könen emellan, vilket berättelsen bygger vidare på.⁵⁹ Bronwyn Davies använder begreppet feministiska sagor, hon menar att det finns två sorter av feministiska sagor en där ”undertexten blivit text – sagan blir berättelsen om kön”.⁶⁰ Den andra är när man har kastat om rollerna och kvinnan gör de manliga sakerna medan mannen gör de kvinnliga sakerna. Även här utgör könsrelationerna undertexten. Hon skriver vidare att många sagor vi läser för barn har en underton av könsdiskriminering och ger fel bild av verkligheten. Det är detta som skapar kvinnor och män i den könsmässiga turordningen.⁶¹

⁵⁷ Wahlström (2003) s. 25

⁵⁸ Kåreland och Lindh-Munther (2005b) kap. 4

⁵⁹ Davies (2003) kap. 3

⁶⁰ Davies (2003) s. 68

⁶¹ Davies (2003) kap. 3

3 Teori

I följande avsnitt tas först en definition över de olika viktiga könsrelaterade begrepp som förekommer i undersökningens material upp. Därefter redogörs för olika sätt att förklara skillnader mellan könen och orsaker till ojämställdhet. De bärande delar ur de könsteorier vi valt att utgå från i undersökningen finns beskrivna som avslutning på det här avsnittet.

3:1 Begreppsdefinitioner

Enligt *Nationalencyklopedin* förklaras ordet **kön** som man eller kvinna. Det är en term som används för att hålla isär det biologiska kön individerna har. Elvin-Nowak och Thomsson använder dock ordet kön även när de beskriver sociala skillnader, de menar att de ser på kön utifrån att det är ett verb, vi kommer dock att använda begreppet kön som benämning på personers biologiska kön. **Könsmönster och könsroller** är två begrepp som tas upp i både litteratur vi studerat samt i förskolans läroplan. *Nationalencyklopedins ordbok* förklarar könsroller som i samhället rådande föreställningar om hur kvinnor respektive män ska uppträda. I vårt arbete kommer begreppen att användas för att beskriva de mönster eller roller som av samhället är skapade och fortfarande av många anses vara normativa. Ibland säger man att det är utifrån ett stereotypt könsrollsmönster, där stereotyp innebär att det är oföränderligt eller enahanda.⁶² Begreppet könsroll används idag i ett annat avseende än tidigare. Längre fram kommer könsrollsteorin diskuteras som förklaring till varför samhället är ojämställt (se s. 13). Det är dock inte denna teori som avses när vi idag använder begreppet könsroll.

Går man över till det sociala könet används benämningen **genus**. Här kommer det kulturella, konstruerade, föränderliga skapandet av uppdelning mellan könen in. Med **genussystem** avser vi att skillnader mellan könen kan utläsas utifrån en uppdelning där kvinnor och män hålls skilda åt samt att det inom denna uppdelning förekommer en hierarki. Detta kommer närmare att presenteras i teoriavsnittet (se kap. 3:3).

Delegationen för jämställdhet i förskolan använder en definition av **genuspedagogik** som hämtats från Svaleryd:

[G]enus i arbetet som pedagog handlar om medvetenhet kring föreställningar och omedvetna förväntningar på de bägge könen. Det handlar även om ett förhållningssätt och en medvetenhet om den makt den egna yrkesrollen ger att vidmakthålla förlegade genussystem eller att omskapa dem.⁶³

Det är viktigt att poängtera att genuspedagogik inte handlar om att ta bort något hos endera flickor eller pojkar, det handlar om att lägga till och vidga möjligheterna. Att ge alla barn möjligheter att utöka sina positioner utan att vara begränsade av sitt kön.⁶⁴ **Genusperspektiv** beskriver hur relationerna mellan kvinna/man, flicka/pojke formar samhället. Att inta ett genusperspektiv i en fråga är att man ser på frågan utifrån dessa relationer och normer som

⁶² *Nationalencyklopedins ordbok* (2008) samt Elvin-Nowak och Thomsson (2003) s. 11

⁶³ Svaleryd (2002) s. 30, citerad i SOU 2004:115 (2004) s. 37

⁶⁴ Pavlov (2007) s. 18; Wahlström (2003) kap. 3 och kap. 4

råder i samhället. **Genusmedvetenhet** i förskolan är för oss när pedagogerna inser att man bemöter individer olika utifrån deras kön och inte utifrån individen. Det handlar i det här fallet mycket om att vara medveten om att den litteratur man väljer påverkar barnens föreställningar om sig själva och om världen.⁶⁵

I *Nationalencyklopedin* är förklaringen till **kvinnligt** ”fullvuxen person av honkön” och på **manligt** står motsvarande fast ”av hankön”. Vid användandet av kvinnligt läggs tonvikten på ord som ömhet och värme medan handlingskraft och styrka är motsatsen och då ses som manligt.⁶⁶ **Jämlikhet** betyder att alla människor är lika mycket värda.⁶⁷ Det svenska begreppet **jämställdhet** innebär jämlikhet mellan man och kvinna.⁶⁸ Den nu aktuella betydelsen av jämställdhet som begrepp etablerades i samband med att politiker i början av 1970-talet initierade lagstiftning om könsdiskriminering.⁶⁹ I regeringens skrivelse *Jämställdhetspolitiken inför 2000-talet* klargörs det att ”det övergripande målet för jämställdhet är ett samhälle där kvinnor och män har samma möjligheter, rättigheter och skyldigheter inom alla väsentliga områden i livet”.⁷⁰ I *Elfte steget* av Charlotta John och Pamela von Sabljar formuleras den definition för jämställdhetspedagogik som *Delegationen för jämställdhet i förskolan* tar upp i ett delbetänkande. Där sägs det att barn måste få bli

[...] hela människor som har tillgång till både traditionella kvinnliga egenskaper som förmåga till närhet och att sätta ord på sina känslor, lyhördhet, empati och omsorg och de traditionellt manliga som självständighet, förmåga att göra sin röst hörd, att ta plats och våga experimentera och tävla.⁷¹

I analyserna av böckerna används uttryck som flicka och pojke då det gäller deras könstillhörighet. När vi beskriver de egenskaper, karaktärer och yrken de har använder vi begreppen kvinnliga och manliga, eftersom motsvarigheten för barn inte finns i svenskt vokabulär.

3:2 Varför kvinnor och män inte är jämställda

Här presenteras en kort redogörelse för historiken samt den aktuella debatten kring ojämställdhet och skillnaderna mellan kön utifrån Helena Josefsons modell. Hon klargör orsakerna till samhällets ojämställdhet med tre enligt henne vanligt förekommande övergripande förklaringar: *biologiska skillnader*, *könsroller* och *genus*.⁷²

Tron att *biologiska skillnader* skulle vara orsak till skillnaderna dominerade under 1800-talet. På 1700-talet trodde man att kvinnor var mindre intelligenta än män samt att deras plats var i hemmet. Uppmärksamhet kring de eventuella biologiska skillnader som påverkar kvinnors och mäns egenskaper och talanger har fortsatt, även om debatten idag ser annorlunda ut än på 1700-talet.⁷³

⁶⁵ Pavlov (2007) s. 20

⁶⁶ *Nationalencyklopedin* (2008)

⁶⁷ *Nationalencyklopedins ordbok* (2008)

⁶⁸ Myndigheten för skolutveckling *Hur är det ställt? Tack, ojämt!* (2003) s. 7; *Nationalencyklopedin* (2008)

⁶⁹ *Nationalencyklopedin* (2008)

⁷⁰ *Jämställdhetspolitiken inför 2000-talet* (1999) s. 6

⁷¹ John och von Sabljar (2003) s. 37

⁷² Josefson (2005) s. 83-91

⁷³ Josefson (2005) s. 83-91

En aktuell forskare som hävdar att könsidentiteten bestäms av hormoner och gener är hjärnforskaren Annica Dahlström som 2007 gav ut boken *Könet sitter i hjärnan*. Hon menar att det är i hjärnans celler som könet sitter. Detta debatteras flitigt och hennes forskning anses kontroversiell av andra forskare.⁷⁴ Dahlström har under flera år hållit föreläsningar om ämnet och hon anser att andra försöker tysta hennes forskning eftersom den inte alltid gagnar kvinnans frigörelse.⁷⁵

Förklaringsmodellen som bygger på *könsroller* uppmärksammades från mitten av 1900-talet. Enligt den fostras flickor och pojkar in i förväntningar kopplade till könstillhörigheten. Denna teori har främst kritiserats för att vara för enkel. Ordet vilseleder till att det är enkelt att träda i och ur rollen som flicka eller pojke. På 1970-talet ansågs det relativt enkelt att bryta könsrollerna. Då de vuxna bytte flickornas dockor mot bilar och pojkarnas bilar mot dockor trodde de att mönstret förändrades och bröts. Riktigt så enkelt är det dock inte. Ytterligare en anledning till varför teorin om könsroller inte är framträdande i aktuell forskning är den att teorin inte kan påvisa varför män innehar makten och anses vara mer värda.⁷⁶ Ylva Elvin-Nowak och Heléne Thomsson är två forskare som sätter sig emot könsrollsteorin, de hävdar att vi är våra kön på ett långt mer grundläggande sätt än vad begreppet könsroll signalerar.⁷⁷

Den tredje förklaringen är genus, en idag aktuell och av många vedertagen förklaring till vårt ojämsställda samhälle. Redan 1949 skrev Simone de Beauvoir *Det andra könet*, en klassiker om kvinnofrågor.⁷⁸ I boken återfinns det kända citatet: "Man föds inte till kvinna, man blir det".⁷⁹ Beauvoir poängterar maktperspektivet, det som saknades i könsrollsteorin, men som är framträdande i genusteorin. Genus bygger på att fokus sätts på relationen mellan kvinnor och män. Att kvinnors och mäns olika villkor synliggörs och problematiseras.⁸⁰

3:3 Genusteori

För att kunna genomföra den undersökning vi valt, att studera litteratur ur ett genusperspektiv, har vi utgått från teoretiker som menar att maktsystem grundade på könsskillnader existerar i samhället. De teoretiker vi stödjer oss på är Yvonne Hirdman samt Ylva Elvin-Nowak och Heléne Thomsson. Vi kommer nu att redogöra för deras forskning och hållningar.

3:3:1 Genuskontrakt och genussystem

Genus bygger på att vi skapar och omskapar kategorier för vad som är kvinnligt och manligt.⁸¹ Detta kallar Hirdman för genuskontrakt och hon menar att både kvinnor och män medverkar till att kontraktet upprätthålls. Enligt Hirdmans teori mynnar kontraktet i ett genussystem som bygger på två principer. Det första är isärhållandet och det andra är

⁷⁴ Thorsell (2007) *Könet sitter i hjärnan*. *Göteborgs-Posten*

⁷⁵ Dahlström (2007) s. 9-21

⁷⁶ Josefson (2005) s. 83-91

⁷⁷ Elvin-Nowak och Thomsson (2003) s. 103-104

⁷⁸ Josefson (2005) s. 83-91

⁷⁹ Beauvoir (1949) s. 325

⁸⁰ Beauvoir (1949); Josefson (2005) s. 83-91

⁸¹ Josefson (2005) s. 83-91

hierarkin. Isärhållandet innebär kortfattat att kvinnor och män hålls skilda åt och ställs mot varandra. Hierarkin går ut på att ett kön är överordnat.⁸²

Isärhållandet eller dikotomin som Hirdman också kallar det innebär att manligt och kvinnligt ständigt ställs mot varandra, som varandras motsatser och att de ses i relation till varandra. Hirdman ger en historisk tillbakablick där hon beskriver tre stereotyper på hur kvinnor och män uppfattas. Enligt hennes teori är formeln *A-icke A*, där *A* är grundformeln och står för mannen. Kvinnan benämns som *icke A*. Hirdman jämför med antikens sätt att se på kvinnan som en lägre varelse någon som icke finns eller syns. Mannen var däremot normen och närmast gudarna. Efter denna formel kommer *A-a* som är en jämförelseformel. Mannen är benämnd som *A* och är fortfarande utgångspunkten men kvinnan har tagit sig upp och är nu *a*. Mer lik en man fast kvinna och inte färdigutvecklad. Här använder Hirdman skapelseberättelsen som liknelse då Gud skapar kvinnan genom att ta ett revben från mannen. Som tredje del finns *A-B* som är den normativa formeln. Kvinnan är här avvikande från mannen. Denna sista del i stereotyperna kommer främst från Jean Jacques Rousseau som levde under 1700-talet. Charles Darwin förstärkte tankarna på 1900-talet genom sin evolutionsteori. Hirdman menar att under 2000-talet har kvinnor framställts som *aB* eller *Ba*. Då *a* ses som ofullständig och *B* är en beteckning för kvinnlighetens norm en *borde-kvinna* och idolen i samtalen kvinnor emellan. Medan *a* är förlaga till *A* och verkligheten för många kvinnor idag.⁸³

Den andra principen enligt Hirdman är hierarkin, det ena könet är överordnat det andra. Under lång tid har mannen varit norm för vad som är allmängiltigt och normalt. Detta är vad som enligt Hirdman kallas den patriarkala ordningen.⁸⁴ Samhället är till stor del ordnat och strukturerat med mannen som ideal och modell. Enligt Josefson tilldelar vi ofta ord och framförallt egenskaper en viss könstillhörighet, detta är ett isärhållande. Många gånger är det så att när vi kallar en viss egenskap typiskt kvinnlig återfinns egenskapens motpol eller motsats inom det typiskt manliga.⁸⁵ De typiskt manliga egenskaperna är oftast de som värderas högst, de är överordnade, satta som norm. Det är dock viktigt att poängtera att motsatspar dels beror på kulturen, dels att de varierar över tid och rum.⁸⁶

3:3:2 Kön görs ständigt

Redan från allra första början har det stor betydelse om en individ föds till flicka eller pojke. Könsidentiteten betraktas av många som medfödd, men de flesta könsteoretiker menar att det inte är så. Elvin-Nowak och Thomsson forskar båda inom psykologi och har båda könsteori som specialitet. De i likhet med Ingemar Gens menar att människan inte har förmågan att förhålla sig gentemot enbart "människa" utan det finns ett behov av att könsbestämma människor. Först när vi vet vilket kön människan har kan vi förhålla oss till henne/honom.⁸⁷ Ingemar Gens hävdar vidare att könet är människans viktigaste egenskap.⁸⁸ Benämningen av flicka/pojke medför begränsningar för vad som är möjligt att göra samt hur det är lämpligt att uppträda, detta menar Judith Butler enligt Svaleryds tolkning.⁸⁹

⁸² Hirdman (2007) s. 216-226

⁸³ Hirdman (2001) s. 27-46

⁸⁴ Hirdman (2007) s. 212; Josefson (2005) s. 83-91

⁸⁵ Josefson (2005) s. 83-91

⁸⁶ Josefson (2005) s. 83-91

⁸⁷ Elvin-Nowak och Thomsson (2003) s. 104; Gens (2007) s. 12-15

⁸⁸ Gens (2007) s. 15

⁸⁹ Svaleryd (2002) s. 23

Barn blir från första början bemötta utifrån sitt kön. Namngivning, klädsel, tilltal, leksaker, förväntningar på barnets sätt att agera är några av de omedvetna ageranden som förstärker ett mönster där flickor och pojkar delas in i olika fack. Mönstret som präntats in i de små barnen följer med livet ut. Yrken, intressen, egenskaper och beteenden delas upp i kvinnliga och manliga. Kvinnor syr medan män snickrar, som det ser ut i det svenska samhället idag. Dessa indelningar förändras dock över tid och rum. Kvinnligt och manligt är något som uppstår i relationer människor emellan.⁹⁰

Genom att följa förväntningar och regler som ett slags självskrivna antaganden skapar och omskapar vi ständigt det normsystem som könsskapandet bygger på. Elvin-Nowak och Thomsson tar upp en mängd normer som vi i allmänhet rättar in oss efter samt tar för sanningar trots att de inte är det. Emellanåt uppstår tillfällen då normen stämmer och då nickar omgivningen medgivande om att normen är korrekt. Människan har en tendens att söka bekräftelser på sådant hon tror sig veta. När någon bryter mot en norm kan det ses som onormalt beteende hos omgivningen.⁹¹

Vi lever i ett patriarkalt samhälle där människor delas in efter vilket kön de har. I många sammanhang kommer kvinnor i andra hand och det kvinnan gör värderas lägre än det mannen gör. Denna struktur som råder i vårt samhälle kallas ofta för könsmaktsystem. Samhällsstrukturer skapas inte av sig själva utan är beroende av dem som lever i samhället. Genom att ingen ifrågasätter systemet bärs det upp och lever vidare. Att ifrågasätta är inte heller en helt enkel process. Det kan medföra minskade resurser, ansträngningar, utanförskap samt krav på motiveringar och förklaringar.⁹²

För det lilla barnet innebär könsmaktsystemet en anpassning till rätt könstillhörighet. Att vara på rätt sätt för en flicka kan till exempel innebära att hon väljer rätt sorts kläder. För flickor idag finns dock möjligheten att anta positionen som pojkflicka. För pojkar däremot finns ingen accepterad motsvarighet. Att vara rätt som pojke innebär därför att den glitterrosa cykeln med My Little Pony inte ryms inom valmöjligheterna. Att uppfattas rätt av omgivningen är viktigt för självkänslan och därför anpassar sig de allra flesta till rådande normer. Detta gör att systemet upprätthålls.⁹³

I likhet med Hirdman beskriver Elvin-Nowak och Thomsson här ett system som går ut på en uppdelning av könen. Isärhållandet eller dikotomin där kvinnor och män skiljs åt och ofta ses som varandras motsatser. Hierarkin som råder innebär att män är överordnade och kvinnor är underordnade. Denna struktur kallar Hirdman för genussystem.

⁹⁰ Elvin-Nowak och Thomsson (2003) s. 15-33

⁹¹ Elvin-Nowak och Thomsson (2003) s. 15-33

⁹² Elvin-Nowak och Thomsson (2003) s. 34-63

⁹³ Elvin-Nowak och Thomsson (2003) s. 99-120

4 Metod

I följande avsnitt presenteras de etiska principer vi tagit hänsyn till samt en diskussion kring undersökningens tillförlitlighet. Därefter beskrivs materialet som använts samt hur urvalet skett. Efter detta kommer vi in på olika analysmodeller som mynnar i den metod som använts vid vår analys. Först beskrivs dock den procedur vi utgått från vid bokanalyserna.

I ett inledande skede av undersökningen kontaktade vi forskolläraren Yvonne Glaes som deltagit i projektet Genväg inom Fyrbodalsområdet.⁹⁴ Hon har erfarenhet av att analysera litteratur utifrån ett genusperspektiv och med hjälp av hennes idéer och litteraturtips kom vi fram till utformningen av det förfaringssätt vi använt vid bokanalyserna. Först lästes böckerna enskilt, 3-4 böcker per tillfälle. Läsningen efterföljdes av anteckningar med hänsyn till analysfrågorna som ställts. Därefter träffades vi och diskuterade böckerna och anteckningarna kring dem. En gemensam analys för varje enskild bok sammanställdes utifrån anteckningar och diskussion. Sedan jämfördes böckerna sinsemellan där naturligtvis genusperspektivet har avgjort vilka böcker som ställts i relation till varandra.

4:1 Etiska principer

Under arbetets gång har vi genomfört intervjuer med ett antal personer både genom mejl- och telefonkontakt. Personerna har på olika sätt anknytning till vårt ämne genus och barnlitteratur. De berörda är informerade om studiens syfte samt hur resultat kommer att brukas och presenteras, detta menar Vetenskapsrådet är viktigt för att de som deltar ska veta vad de samtycker till och för att de inte ska utsättas för obehagliga överraskningar.⁹⁵ Vi strävar efter anonymitet och undviker att namnge dessa personer eller beskriva dem så de kan identifieras, detta i enlighet med Vetenskapsrådets principer.⁹⁶ I de fall namn ändå nämns har vi erhållit personens medgivande. Vid intervjuer via mejl har ett antal frågor ställts skriftligt och sänts till en eller flera personer. När personerna svarat har en skriftlig sammanställning av informanternas svar gjorts.

4:2 Tillförlitlighet

Förförståelse är oundvikligt inför en textanalys. Nils Gilje och Harald Grimen menar att likaväl som det är omöjligt att inte tolka en text utifrån de förkunskaper man har är det nödvändigt att ha en viss förförståelse för att veta vad som ska undersökas. Utan förförståelse skulle det inte gå att ha någon idé om i vilken riktning undersökningen ska ske. Viktigt i sammanhanget är även att tolkningar aldrig är absolut sanna utan enbart mer eller mindre sannolika. Tolkningar som utförs kan alltid revideras utifrån annan information och andra

⁹⁴ Projektet Genväg är avslutat sedan årsskiftet 2007-2008, det syftade till att öka de gränsöverskridande yrkesvalen samt att påverka arbetsplatser att nå genusneutralitet.

⁹⁵ Vetenskapsrådet (2002) s. 7

⁹⁶ Vetenskapsrådet (2002) s. 12

influenser hos analytikern.⁹⁷ Utifrån detta ser vi stora fördelar med att vi arbetat ihop, då möjligheten att få två personers erfarenheter och kunskaper utgör grund för diskussion, tolkning och analys.

När bilderböckerna analyserats har det gjorts både utifrån delarna och helheten, vi har tolkat dels bilden, dels texten samt delar av texten och delar av bilderna men alltid med vetskapen om att de tillsammans bildar en helhet. Detta kan härledas till den hermeneutiska cirkeln som innebär att för att kunna tolka delar av ett verk måste en tolkning av verkets helhet ske. Vidare måste en tolkning av helheten baseras på en tydning av de enskilda avsnitten. I vår analys har varje bok tolkats för sig men vi har även satt in dem i ett större sammanhang där vi jämfört dem sinsemellan för att kunna se om några mönster kunnat utrönas, mönster som kan härledas till genusforskningen som behandlas i teoriavsnittet.⁹⁸

Vid intervju med Kulturrådets urvalsgrupp har svar inte erhållits från samtliga tillfrågade. Detta är något vi är medvetna om kan påverka resultatets tillförlitlighet. Efter att en påminnelse har skickats ut och svar fortfarande inte kommit in från två av de tillfrågade har undersökningen byggts på förvärvad respons. När det gäller telefonintervjuerna har frågorna ställts direkt till personen i fråga och svar antecknats. Frågorna som ställdes till MMS gällde deras arbete. Diskussionen som fördes med genuspedagogen handlade om hennes arbete och tankar kring val av ämne. Stukát menar att det är viktigt att tänka på att människor mer eller mindre omedvetet kan delge svar som inte är sanna.⁹⁹ I fallet med MMS och även de mailkontakter som skett med Statens Kulturråd har det främst gällt faktafrågor kring deras respektive arbete för att få en mer heltäckande bild än vad hemsidor och katalog presenterar. Stukát menar vidare att för att undvika osanna svar bör man ha skapat en förtroendefull situation,¹⁰⁰ vilket vi anser att vi gjort med samtliga parter. Både mail- och telefonkontakt inleddes med en förklaring till vårt arbete och vad vi avsåg för att de skulle bli informerade om vad deras svar skulle användas till.

4:3 Material och avgränsningar

Eftersom studien avser nya böcker valde vi som första avgränsning att böckerna ska vara utgivna under 2007. Statens Kulturråd är en myndighet vars uppdrag är att realisera de kulturpolitiska mål Sveriges regering och riksdag lägger fram. Varje år ger Kulturrådet ut en katalog där de presenterar utvalda barn- och ungdomsböcker utgivna under det aktuella året. Katalogen är indelad i kategorier som till exempel faktaböcker, serier, bilderböcker, ungdomsböcker osv. Den kategori som vi valt att använda oss av är bilderböcker, inom vilken det finns 54 titlar beskrivna för år 2007.¹⁰¹

För att få ett hanterbart analysmaterial för den här studien har en del böcker gallrats bort. Översättningar har valts bort eftersom de ofta skildrar andra kulturer och andra sätt att se på samhället. Nyutgåvor har vi bortsett ifrån eftersom vårt fokus är nyskriven litteratur. Av samma anledning har böcker baserade på folksagor tagits bort. Faktaböcker och pekböcker

⁹⁷ Gilje och Grimen (1992) s. 183

⁹⁸ Gilje och Grimen (1992) s. 193

⁹⁹ Stukát (2005) s. 128

¹⁰⁰ Stukát (2005) s. 128

¹⁰¹ Statens Kulturråd (2007) s. 2, 49-57; Stenström, Tua, kontaktperson Statens Kulturråd, mejlkontakt 15/2 -08 och 11/3 -08

har sållats bort då de som regel inte innehåller en sammanhängande historia. Någon författare är i katalogen representerad med fler än en bok, och vi har då valt att enbart ta med en av dessa. Dessutom är det två böcker som vi inte lyckades att få tag på inom rimlig tid därav tvingades vi bortse från dessa. Efter denna gallring återstod 19 bilderböcker vilka vi har läst och analyserat. Därefter gjordes en kategorisering enligt följande:

- manliga djur i huvudroll
- kvinnliga djur i huvudroll
- flicka i huvudroll
- pojke i huvudroll
- både flicka och pojke i huvudroll
- obestämt kön i huvudroll

Förutom dessa kategorier ville vi även ha lika många kvinnliga som manliga författare eftersom vi avsåg att se till skillnader mellan författarens kön och vilket kön bokens huvudkaraktär hade. Genom lottning valdes en bok ur varje kategori, i den sistnämnda kategorin finns dock endast en bok. Hänsyn togs även till författarfördelningen vilket gjorde att när den ena gruppen författare var fulltalig fick de böcker som drogs ur samma grupp läggas åt sidan. Resultatet blev till sist sex bilderböcker som djupanalyseras utifrån ett genusperspektiv. I sammanhanget är det även viktigt att påpeka att det finns andra faktorer, såsom klass och etnicitet vilka spelar roll vid skapandet av identiteten. I den här undersökningen har vi dock inte tagit hänsyn till detta, utan enbart fokuserat på genusfrågor.¹⁰²

4:3:1 Kulturrådets katalog

Kulturrådets katalog som ges ut gratis finns att hämta på de flesta bibliotek. Den finns också att läsa på Internet. Det är bokförlagens eget ansvar att rapportera till Kulturrådet vilka böcker de publicerar och för år 2007 rapporterades nästan 1300 titlar in.¹⁰³ Den 10 mars 2008 publicerade Svenska barnboksinstitutet (SBI)¹⁰⁴ sin rapport över 2007 års barn- och ungdomsböcker. I den anges den totala siffran 1680 för utgivna barn- och ungdomsböcker under 2007. Av dessa 1680 titlar är 422 stycken bilderböcker i förstaupplaga. Dessa 422 är fördelade mellan översättningar och svenska original där de svenska originaltitlarna uppgår till nästan 200 titlar. Detta utgör 48 % av den totala bilderboksutgivningen.¹⁰⁵ Längst bak i Kulturrådets katalog finns ett register över samtliga till Kulturrådet inrapporterade titlar med författare och förlag. Men alla dessa titlar kan inte presenteras i katalogen. För att välja ut vilka titlar som närmare ska visas i katalogen tillsätter Kulturrådet en urvalsgrupp. I den gruppen sitter ingen med i mer än tre år. Detta för att personliga värderingar inte ska avspeglas i för stor utsträckning.¹⁰⁶ Urvalsgruppen för 2007 års katalog bestod av sex personer som hade hand om en eller flera kategorier var. Deras arbete består först och främst i att läsa samtliga inrapporterade titlar inom respektive kategori. Därefter ska de välja ut vilka titlar

¹⁰² Kåreland (red.) (2005a) s. 21

¹⁰³ Statens Kulturråd (2007) s. 2; Urvalsgrupp, intervju via mejl 14/2 -08

¹⁰⁴ SBI är ett offentligt specialbibliotek och informationscentrum för barn- och ungdomslitteratur

¹⁰⁵ Svenska Barnboksinstitutet (2008) s. 9-10

¹⁰⁶ Urvalsgrupp, intervju via mejl 14/2 -08

som ska presenteras samt skriva en kort informationsrik text till varje titel där syftet är att locka barn och unga till att vilja läsa. De direktiv som urvalsgruppen får är följande:

Innehållet i barnbokskatalogen ska spegla Kulturrådets övergripande prioriteringar vad gäller mångfald, tillgänglighet för funktionshindrade barn samt jämställdhet mellan pojkar och flickor. Urvalet av böcker ska ske ur barnens perspektiv, så att alla barn, oberoende av ålder, bostadsort och social eller etnisk bakgrund, ska lockas till läsning. Hänsyn ska också tas till att många förlag ska vara representerade.¹⁰⁷

I katalogen för 2007 presenteras 269 titlar med omslagsbild och sammanfattande text.¹⁰⁸ En i urvalsgruppen beskriver sitt arbete på följande sätt:

När jag läst böckerna i mina kategorier har jag använt mig av en tabell med kriterier som förlag, kön på huvudpersonen, genre, svårighetsgrad, särskilda teman, lämplig ålder, del i en serie vs. Fristående bok, om tidigare delar av serien har omnämnts i förra årets katalog, om boken ges ut som ljudbok osv. osv. för att kunna skapa mig en överblick av det stora materialet. Detta för att uppnå en balans och för att kunna ta hänsyn till Kulturrådets direktiv om mångfald, tillgänglighet och jämställdhet.¹⁰⁹

En stor del av urvalsgruppens arbete är alltså att välja ut vilka böcker som ska presenteras i katalogen och utifrån deras urval har vi sorterat fram de bilderböcker som är aktuella i den här undersökningen.

4:4 Analysmodeller

Nikolajeva tar upp en mängd olika sätt att analysera litteratur. I en handlingsanalys letar man exempelvis efter berättelsens brytpunkter. Handlingsförloppet i en bilderbok är vanligtvis lika: inledande orientering – förveckling – kulmen – lösning. Ett annat sätt är att hitta huvud- och bimotoiv för att dela upp bokens tema. Äventyr och resor är exempel på tema som är vanligt förekommande i bilderböcker.¹¹⁰ Att analysera hur personer skildras är av intresse för vår undersökning. Nikolajeva har skapat ett vad hon kallar ”abstrakt schema” för vad som är typiskt kvinnliga respektive manliga egenskaper. Hon påpekar att det inte innebär att alla personer som skildras i böcker följer detta schema utan det är en hjälp för att kunna bedöma hur personer skildras utifrån de stereotyper normen talar för. Viktigt att påpeka i sammanhanget är också att föreställningar om vad som är typiskt för respektive kön förändras över tid.¹¹¹

Även Kåreland talar om typiskt kvinnliga respektive manliga egenskaper, utseenden samt aktiviteter när hon diskuterar de två litterära figurerna Benny och Malla. De är båda grisbarn som framställs med mänskliga attribut. Hon beskriver bland annat Benny som självständig medan Malla är mer beroende av de vuxna i sin omgivning.¹¹² I den analys av bilderböcker Kåreland och Agneta Lindh-Munther genomfört har de främst undersökt huvudpersonernas könstillhörighet, hur flickor och pojkar agerar, egenskaper hos flickor respektive pojkar,

¹⁰⁷ Statens Kulturråd (2007) s. 2

¹⁰⁸ Statens Kulturråd (2007) s. 2, 73

¹⁰⁹ Urvalsgrupp, intervju via mejl 14/2 -08

¹¹⁰ Nikolajeva (2004) s. 64-74

¹¹¹ Nikolajeva (2004) s. 129-133

¹¹² Kåreland (2005b) kap. 1

huruvida karaktärerna överskrider några genusnormer samt undersökt hur familjemönster och relationer till andra karaktärer sker och ser ut i berättelserna.¹¹³

Vi har även tagit del av den analysmodell Glaes använt sig av i sitt arbete som genuspedagog. En sammanfattning av de analysfrågorna följer här:

- Till vem riktar sig bokens titel?
- Är det en kvinnlig eller manlig författare, kan det spela roll för vem som väljer boken?
- Vem tilltalas av bokens layout, både in- och utsida?
- Är huvudrollsinnehavaren en flicka eller pojke? Har hon/han en aktiv eller passiv roll i handlingen? Vilka egenskaper tillskrivs han/hon? Om huvudrollsinnehavaren är ett djur, finns det saker som tyder på att djuret är könsbestämt?
- Vilka biroller finns? Är de flickor och/eller pojkar? Har hon/han/de en aktiv eller passiv roll i handlingen? Vilka egenskaper tillskrivs hon/han? Om birollsinnehavaren är ett djur, finns det saker som tyder på att djuret är könsbestämt?¹¹⁴

4:5 Undersökningens analysmetod

Vid analysen av bilderböckerna har vi använt oss av en kvalitativ metod där vi gjort en analys av boken som helhet. Texten och bilden utgör en ikonotext. Begreppet ikonotext myntades 1982 av Kristin Hallberg. Hon menar att bilderboken är sammansatt av bild och text. Ikonotext skapar ett samspel mellan de båda och gör att en helhet skapas. Under en bokanalys är det därför viktigt att hela tiden uppmärksamma både bild och text.¹¹⁵ För att ytterligare precisera syftet och för att veta vad vi ska leta efter i analysen har vi formulerat följande frågor. Inspiration till dem har vi hämtat från Kåreland, Nikolajeva samt Glaes.¹¹⁶

- Vilka karaktärsdrag tillskrivs huvudrollerna?
- I vilken miljö utspelar sig handlingen?
- Hur presenteras karaktärernas utseende och attribut?
- Förekommer det gränsöverskridningar vad det gäller de traditionella könsmönstren?
- Förekommer det över- och underordning samt isärhållande?

Till vår hjälp vid analysen har vi skapat en lista (se tabell 1 s. 22) över vad som enligt samhällets norm ses som typiskt kvinnliga och typiskt manliga egenskaper, attribut och göranden. Vi är medvetna om att den här typen av uppdelning är generell och tämligen vanskelig att göra, men anser ändå att vi utformat den för att på ett tydligare sätt kunna definiera det som vi söker i analysen. Vi har skapat ett eget schema över typiskt kvinnliga och manliga egenskaper. Med grundtanken i att de bygger på varandras motsatser¹¹⁷ har de

¹¹³ Kåreland och Lindh-Munther (2005b) kap. 4

¹¹⁴ Glaes, telefonintervju 20/1 -08

¹¹⁵ Hallberg (1982) s. 163-168

¹¹⁶ Kåreland (red.) (2005a); Nikolajeva (2004); Glaes, telefonintervju 20/1 -08

¹¹⁷ Hirdman (2007) s. 214-218

placerats mot varandra i två kolumner. Egenskaper, begrepp och göranden i tabell 1 (se s. 22) är hämtade ur den litteratur som använts vid undersökningen. Nikolajeva har med en på samma sätt uppbyggd tabell inspirerat oss. Även Josefsson illustrerar typiskt kvinnliga och manliga aktiviteter och egenskaper.¹¹⁸ Elvin-Nowak och Thomsson, Wahlström, Svaleryd, Gens och Kåreland har dessutom bidragit till tabellen utifrån att vi hämtat information om vilka egenskaper, ageranden, attribut och aktiviteter som tillskrivs flickor respektive pojkar från deras forskning.¹¹⁹

Flickor/Kvinnor	Pojkar/Män
passiv	aktiv
visar och pratar om känslor, gråter	känslokall, hård
tyst, stillsam	låter mycket, fartfylld
tvivlar på sig själv, osäker	självsäker
beroende	självständig
ensam	egensinnig
rädd, orolig, ledsen	orädd, tuff, aggressiv
gillar blommor	gillar spänning
lagar mat, tycker om vackra saker	bygger saker, händig, uppfinningsrik
lydig, anpassar sig	ledartyp, initiativtagare
blyg	stolt
snäll	busig
omtänksam, omhändertagande	egocentrisk, självupptagen
vacker	modig
tröstar	slåss
söt	stark
sårbar	våldsam
sminkar sig	spottar, rapar
tillgodoser andras behov, vårdar	tar för sig
försiktig	testar, tänjer gränser
kjol	slips, kostym
långt hår	kort frisyr
hårspännen, smycken, handväskor	avsaknad av accessoarer
leker med dockor	leker med bilar
viktigt att vara vacker	är tekniskt kunnig
självuppooffrande	tävlingsinriktad
rosa färg	blå färg

Tabell 1. Förslag på typiskt kvinnliga och typiskt manliga egenskaper, attribut och göranden enligt samhällets norm. Dessa har använts i analysen av texterna.

¹¹⁸ Josefson (2005) s. 8

¹¹⁹ Elvin-Nowak och Thomsson (2003); Wahlström (2003); Svaleryd (2002); Gens (2007); Kåreland (red.) (2005a)

5 Resultat och analys

I detta avsnitt presenterar vi bilderböckerna i vårt urval. De böcker vi analyserar är hämtade ur Kulturrådets katalog över 2007 års barn- och ungdomslitteratur.¹²⁰ Urvalet bestod av 19 bilderböcker från början. Efter det att vi analyserat alla böckerna valde vi så långt det var möjligt slumpmässigt ut 6 stycken med hänsyn till ett antal olika kategorier (se s. 17). Handlingen till de böcker som inte kommer att redovisas i sin helhet kommer att beskrivas kort. Detta dels för att läsaren skall kunna få en uppfattning om några nyutgivna bilderböcker, dels även kunna välja att läsa dem i barngrupp.

5:1 Bilderböckerna

Vårt urval består av 19 svenska nyutgivna bilderböcker. Här nedan anges titel och författare till dessa 19 bilderböckerna samt en beskrivning av handlingen till de 13 böcker som inte kommer att redovisas i sin helhet. Då detta egentligen ligger utöver vårt syfte ser vi presentationen som en bonus med boktips till läsaren.

Alla åker motorcykel (2007)

Text: Håkan Jaensson, bild: Jens Ahlbom

Handling:

Huvudrollen innehas av en pojke som berättar om familjens stora intresse för motorcyklar. Alla i familjen, från han själv till hans faster, farbror och mormor har varsin motorcykel. På varje uppslag presenteras en ny familjemedlem med sin motorcykel och viss fakta kring den. På sista uppslaget är hela familjen och hälsar på gammelfarmor som kör en trimmad elrullstol.

Den andra mamman (2007)

Av: Viveka Sjögren

Handling:

Två flickor och deras mamma ska på utflykt med dagis. Familjen är invandrare och mamman talar knapphändig svenska. Vid bussen inser de att mamman tolkat något fel eftersom inga andra från dagis är där. Den äldsta flickan som har huvudrollen i berättelsen tar initiativet, talar med busschauffören och bestämmer att de ska åka med bussen ändå. Väl framme utsätts de för provningar som gör att mamman vaknar till liv och återfår initiativförmågan och sitt mod.

¹²⁰ Statens Kulturråd (2007) s. 49-57

Glad (2007)

Av: Joanna Rubin Dranger

Handling:

En vardagsberättelse där vi i huvudrollen får möta en flicka som tar oss med under en glad dag i hennes liv. Hon vaknar och hela hon är glad. Hon sjunger, sprallar och busar med sin mamma. Flickan och mamman går till parken där allt är roligt och inget är farligt. När kvällen kommer lägger sig flickan för att sova, den glada dagen är slut. Boken ingår i en serie om känslor.

Gå och bada, Mister Räf! (2007)

Text: Stefan Casta, bild: Staffan Gnosselius
(se analys 5:2:1)

Händig Hanna lagar pappa (2007)

Text: Titti Knutsson, bild: Lisen Adbåge

Handling:

Händig Hannas pappa behöver åka till sjukhuset när han slagit knäet. Hanna är med, hon skruvar och fixar med det mesta. Vi får först följa Hanna och pappa på sjukhuset. När pappas knä ska opereras får Hanna åka hem till en kompis och där meckar hon och kompiserna med en överraskning till pappan. Boken ingår i en serie om Händig Hanna.

Här kommer helikoptern (2007)

Text: Arne Norlin, bild: Jonas Burman
(se analys 5:2:2)

Josefs resa (2007)

Text: Christine Falkenland, bild: Ane Gustavsson

Handling:

Boken handlar om Josef som för första gången får följa med sin pappa till det landet pappan kommer från (trol. i Mellanöstern). En flicka som heter Ahoo är Josefs kusin, de verkar vara i samma ålder. Josef får följa med runt i staden och en dag är han och pappa på marknaden. Plötsligt är pappa borta. Farfars magiska falk och en gammal kvinna, kanske en häxa tror Josef, hjälper Josef hem till sin farmor och farfar där pappan också är.

Maskboken mittemellan (2007)

Text & bild: Pernilla Stalfelt
(se analys 5:2:3)

Mitt svarta liv (2007)

Text & bild: Amanda Eriksson
(se analys 5:2:4)

Nöff nöff Benny (2007)

text: Barbro Lindgren, bild: Olof Landström

Handling:

När grisen Benny som har huvudrollen i boken går ut följer hans lillebror med. Innan dörren stängs och de går ut förmanar mamma dem att inte ramla i stora pölen. Vid pölen träffar de andra barn. De leker och dumma Rulle knuffar ner lillebror i pölen. Klara räddar och tröstar honom. Benny som blir avundsjuk och ramlar i pölen med flit blir även han räddad av Klara. Först vågar inte bröderna gå hem då de är leriga, de rymmer till skogs men när mörkret och regnet faller springer de hem. Mamman torkar av dem och pysslar om dem. Boken ingår i en serie om grisen Benny.

Racer-Rakel och fångarna i svinstian (2007)

Text: Martin Widmark, bild: Britt Sternehäll

(se analys 5:2:5)

Sagan om den underbara familjen Kanin och monstret i skogen (2007)

Av: Jonna Björnstjerna

Handling:

I den underbara delen av skogen bor familjen Kanin. Lillebror Kanin har huvudroll i den här berättelsen och en dag när han plockar blåbär till middagen som pappa förbereder kommer han av misstag till den fruktansvärda delen av skogen och möter där det fruktansvärda monstret. Lillebror räddas från skogen av en tomte men monstret hittar Kaninfamiljens håla. De möts igen och lillebror trotsar sin rädsla och ser förbi monstrets farliga fasad.

Snälla barn (2007)

Text: Thomas Tidholm, bild: Anna-Clara Tidholm

Handling:

Huvudrollsinnehavarna är de två halvsystrarna Adida och Lottie som är ensamma hemma i familjens lägenhet. Mamman och pappan ringer från olika ställen för att höra hur de har det. En främmande tant som heter Julia ringer på dörren. Hon vill komma in och hälsa på dem och får fika. Tanten Julia är väldigt ensam. När pappan kommer hem bryter han ihop och berättar att mamman lämnat dem. Barnen och tanten tröstar pappan. På morgonkvisten kommer mamman hem igen.

Spyflugan Astrid (2007)

Text & bild: Maria Jönsson

Handling:

Spyflugan Astrid som har huvudrollen i boken tar med betraktaren in i sin värld och allt ses ur ett flygperspektiv. Hon visar sin familj och som läsare får vi följa med henne på olika upptäcktsfärder. Astrid talar även om att man måste akta sig för svarta solen, feta smällen och hemska sugen. Vardagliga ting för oss människor men farliga för en spyfluga.

Supershow med Rut & Knut & lilla Tjut (2007)

Text: Carin Wirsén, bild: Stina Wirsén
(se analys 5:2:6)

Tove Va-va (2007)

Text: Tove Kullberg, bild: Emma Adbåge

Handling:

Tove kallas Tove Va-va eftersom hon ofta säger: *Va?* Hennes föräldrar tycker att hon är slarvig och att hon inte lyssnar eller bryr sig om vad de säger till henne. Det visar sig dock att hon inte alltid hör vad de säger. Läsaren får följa med Tove till öronläkaren där hon får veta att hon behöver en hörapparat.

Var är min syster? (2007)

Text & bild: Sven Nordqvist

Handling:

Bilderna är detaljrika, humoristiska och absurda. Enligt författaren är de från början tänkta att fungera även utan text.¹²¹ Genom boken följer vi lillebror som från en luftballong söker efter sin storasyster. Beträktaren får följa med till platser systemen tycker om och på så sätt lär vi känna både henne, brodern och deras relation till varandra. Texten är skriven som kortare verser. Huvudrollen i denna bok är tvetydig och kan tolkas tillhöra någon eller samtliga roller.

Vilse (2007)

Text: Kristina Westerlund, bild: Sara Grimbergsson

Handling:

En äventyrlig berättelse om mamma, pappa, storebror och lillasyster som är ute i skogen och plockar svamp. Invid skogen bor en gubbe med sin hund och på hans hus spanar barnen och fantiserar om att han är en elak tomte. Lillasystern som har huvudrollen i berättelsen går vilse i skogen, hon letar efter sin familj men hittar dem inte. Till slut somnar hon under ett träd och när hon vaknar sitter gubbens hund intill henne. Gubben kör hem henne på sin flakmoped.

Värsta prutten, Lolly! (2007)

Text: Åsa Karsin, bild: Frida Arvidsson

Handling:

Lolly har lärt sig hur hon kan prutta med handen i armhålan. Detta är något som hon gärna demonstrerar för alla och envar. Lolly bor med sina två pappor men just denna dag skall hon följa med sin mamma på en speciell galatillställning. Kommer hon att kunna låta bli att prutta med armhålan?

Denna bok ges ut av förlaget Olika. Det är ett relativt nystartat förlag där tanken är att man skall ge ut böcker med positivt genusbudskap samt att böckerna skall skildra vår tid. Det som är speciellt med *Värsta prutten, Lolly!* är att flickan i boken bor med två pappor. Förhållandet där kan liknas vid queer-teorin, inom vilken heteronormativiteten¹²² ifrågasätts.

¹²¹ Nordqvist (2007) författarens ord längst bak i boken

¹²² Heteronormativitet innebär att heterosexuallitet uppfattas som det naturliga och normala

5:2 Analys av bilderböcker

Här följer en djupare analys av 6 bilderböcker. Analysen består av olika rubriker där beskrivning av boken samt resultat utifrån analysfrågorna sker. Rubriken *Handling* beskriver boken som helhet utan något genusperspektiv. För att kunna få en bild av hur bokens omslag ser ut beskriver vi *Framsidas* utseende. Överskriften *Bild och text* skildrar layout, berättarsynvinkel samt hur förhållandet mellan ord och illustration fungerar. Efter detta följer *Miljöer* och här beskrivs bokens miljöskildringar. *Karaktärsdrag* beskriver dessa hos huvudpersonen i första hand. Under *Utseende och attribut* skildras några utav de viktiga personerna i berättelsen utifrån klädsel, accessoarer och liknande. Sist tar vi upp om det förekommer några *Genussystem och gränsöverskridanden* i beskrivningen. Perspektivet här är hela berättelsen. De hänvisningar till uppslag som görs syftar till hela uppslaget, räknat från bokens första uppslag där berättelsens text börjar, försättsblad räknas till exempel inte med.

Djupanalys:	
Boktitel	Kategori
- <i>Gå och bada, Mister Räf!</i>	manligt djur i huvudroll, manlig författare
- <i>Här kommer helikoptern</i>	manlig huvudroll, manlig författare
- <i>Maskboken mittemellan</i>	kvinnligt djur i huvudroll, kvinnlig författare
- <i>Mitt svarta liv</i>	obestämt kön i huvudroll, kvinnlig författare
- <i>Racer-Rakel och fångarna i svinstian</i>	kvinnlig huvudroll, manlig författare
- <i>Supershow med Rut & Knut & lilla Tjut</i>	båda könen i huvudroll, kvinnlig författare

Tabell 2 visar kategoriseringen av de 6 bilderböcker vi analyserar nedan.

5:2:1 *Gå och bada, Mister Räf!* (2007)

Text: Stefan Casta, bild: Staffan Gnospelius

Handling:

Mister Räf är till en början stolt och rakryggad. Men när han ser en vacker blå blomma tycker han att hans egen färg är grå och trist. Han färgar sin päls på olika sätt och frågar sedan de andra djuren vad de tycker om hans färg. Inte förrän han hör två barn som pratar om hans röda underbart vackra päls blir han nöjd med och stolt över sig själv igen.

Framsida:

Framsidan går i både mörka dova skogsfärger och ljust gult och vitt. Mörkret är mest koncentrerat till nedre högra hörnet och i motsatt hörn är ljuset starkast. En räv iklädd gula shorts står upprätt i mitten av bilden med armarna utsträckta åt sidorna, öronen är spetsade och blicken vänd mot ljuset. Runtom räven syns skog och andra djur.

Bild och text:

Boken har en utomstående berättarröst, men ändå en som till stor del känner till Mister Räfs tankar, detta kallar Nikolajeva för en allvetande berättare.¹²³ Den verbala och den visuella berättelsen kompletterar varandra. På ett uppslag myllrar det av djur, alla är vända åt samma håll, mot räven som står längst ut till höger i bild. Räven ser förnärmat ut och de andra djuren ser arga ut, några ser ut som om de säger något, ytterligare några pekar på räven. Uppslagets text lyder:

Den natten drömde han att han var sämst i skogen. När han gick sin kvällspromenad stod djuren och pekade finger åt honom. ”Gråräv! Gråräv! Gråräv!” ropade de. Han vaknade mitt i drömmen, våt av svett.¹²⁴

Varken uppslaget före eller efter talar om att han gått och lagt sig eller nyss vaknat, det är enbart texten som beskriver att det som sker i relation till de övriga djuren är en dröm. Vad som sker blir även det klarlagt tack vare orden. I texten benämns alla som ”djuren” men genom illustrationens komplettering får betraktaren veta exakt vilka djur det är. Det är stora djur: hjort och björn; smådjur som harar och möss, fåglar samt reptiler.¹²⁵

Boken består till övervägande del av uppslag där en enda stor sammanhängande bild täcker hela sidorna. Några uppslag består av två bilder på vardera sida. Texten står antingen på uppslagets ena sida eller på båda sidorna. I bilden är även texten placerad, för läslighetens skull står den dock mot ljus bakgrund.

Miljöer:

Handlingen utspelas i djurens naturliga miljö, i skogen vilket gör att miljön är integrerad och oombärlig för berättelsen.¹²⁶ Skogen verkar vara en egen värld, med en tydlig gräns mot människornas. Färgsättningen är dramatiskt sammansatt av många dova färger där gult används som motfärg för att påvisa ljuset. Räven bor i ett gryt under jorden. Man ser att det är under jord men där finns ändå förmänskligade attribut och prylar. Han har bord, matta, tavla, galge, verktyg, pennor och papper. Grytet är stökigt, det ligger saker överallt.

Karaktärsdrag:

Mister Räf beskrivs inledningsvis som allvarlig, stolt, klok, tankfull och tämligen självupptagen. Sen känner han sig ful, tråkig och obetydlig, detta har att göra med att hans utseende. Han visar på handlingskraft och uppfinningsrikedom när han tar itu med det som gör honom sorgsen och återigen känner han sig uppskattad och stolt.

Utseende och attribut:

Räven är förmänskligad och ser inte riktigt ut som en riktig rävdels på grund av att han har kläder på sig och dels för att han går på två ben. Han är klädd i ett par gula shorts, inledningsvis har han ett block och en penna i vardera tass. Hans pondus i början illustreras med att magen är stor. I hans hem finns även prylar som är vanliga i människors hem, men inte i rävars. De övriga djuren i berättelsen ser ut som djur och beter sig som djur.

¹²³ Nikolajeva (2000) kap. 6

¹²⁴ från uppslag 7

¹²⁵ Nikolajeva (2000) s. 16-30

¹²⁶ Nikolajeva (2000) s. 117

Genussystem och gränsöverskridande:

Räven visar på sidor från båda kolumner i tabell 1 (se s. 22). Rävens självupptagenhet, stolthet, uppfinningsrikedom och handlingskraft drar honom till den manliga delen av karaktärsdrag i tabellen. Men hans osäkerhet, tvivel på sig själv och utseendefixering leder oss till motsatt sida. Att manliga karaktärer tilldelas kvinnliga egenskaper förekommer men är relativt ovanligt, hur ter det sig egentligen här. Det som kan uttydas i Mister Räf är följaktligen en kvinnlig underordning gentemot mannen. Räven var inledningsvis enligt den manliga normen, mellandelen handlar om hur han veknar och får fler kvinnliga drag. Avslutningsvis återgår han till att vara så som han bör, han överger det underordnade och återtar det överordnade.

5:2:2 Här kommer helikoptern (2007)

Text: Arne Norlin, bild: Jonas Burman

Handling:

När Halvan leker med helikoptern fantiserar han om att han själv är helikopterpilot inom polisen. Halvan och Stefan åker på ett larm där en flicka ramlat nerför en brant under en fjällvandring. Sanna är fjällräddare och följer med i helikoptern, det är hon som vinschas ner för att plocka upp flickan. Berättelsen innehåller mycket praktisk och teknisk information och ingår i en långserie om Halvan och olika fordon.

Framsida:

Mot vit bakgrund syns en blå polishelikopter svävande. Helikopterns vajer är utvinschad och fastkrokad i en av titelns bokstäver. Inklippt i ena hörnet finns en rund bild på Halvan.

Bild och text:

Handlingen i den här boken berättas från en utomståendes synvinkel. Bilderbokens ord och bild kompletterar varandra.¹²⁷ Första uppslaget ger exempel på när bild kompletterar text. Texten lyder: "Nu är Halvan själv helikopterpilot." Beträktaren ser också att Halvan är helikopterpilot inom polisen då han bär polisuniform och helikoptern är blå/vit med texten "POLIS" på. Bokens layout har stora variationer. Texten står dock alltid mot vit bakgrund. Bilderna framställs som en stor, en mindre eller flera små.

Miljöer:

Boken börjar och slutar i Halvans pojkrum där det finns många olika fordon att leka med. I sin lek med helikoptern fantiserar han om hur det är att vara helikopterpilot inom polisväsendet. Han åker på ett räddningsuppdrag ute i fjällvärlden, det är ett äventyr som både är fart- och riskfyllt. En integrerad miljö som i den här berättelsen innebär att miljön är en förutsättning för handlingen.¹²⁸ Halvan kan naturligtvis i sin fantasi åka på andra räddningsuppdrag på andra platser, men just den här berättelsen fordrar fjällvärld och fjällvandrare.

Karaktärsdrag:

¹²⁷ Nikolajeva (2000) s. 21-30

¹²⁸ Nikolajeva (2000) s. 117

Halvan är en pojke med god fantasi och har intresse för olika yrken där fordon ingår. Han är pålitlig, noggrann, aktiv samt har ett tufft och krävande yrke, i sin fantasi. Även om det inte skrivs med ord ser vi ett budskap om hur viktigt det är att samarbeta inom hans yrke. Halvan intar ständigt huvudrollen, är med där det händer. Exempel: Det är Halvan som flyger helikoptern, men när Sanna ska vinschas ner tar kollegan Stefan över flygningen för att Halvan ska sköta vinschen.

Utseende och attribut:

Halvan har som pojke vit t-shirt, blå byxor och blå sockar. Han har ljust hår i en ganska kort lite slarvig frisyr. I sin fantasi bär han polisuniform. I Halvans rum finns flera olika fordon samt en gul ryggsäck. Även de andra som arbetar är klädda i för deras karaktärer typiska kläder, polisuniform, fluorescerande räddningsoverall, hjälm osv. Flickan som räddas har blå byxor, orange anorak, gul ryggsäck och lila mössa samt mörka rejäla skor. Flickans hår är brunt, långt och lite vågigt. Hennes pappa bär blå byxor, röd/svart anorak, orange keps, grön vandrarryggsäck samt mörka rejäla skor. Under kepsen sticker brunt hår fram.

Genussystem och gränsöverskridande:

Enligt ett traditionellt mönster är huvudkaraktären och ledaren i boken om polishelikoptern av manligt kön. Även om det förekommer kvinnliga karaktärer anser vi att boken förstärker bilden av ett konventionellt manligt sätt. I berättelsen förekommer sex karaktärer varav två är av kvinnligt kön. Det är Sanna, fjällräddaren samt Astrid, flickan som räddas. De manliga karaktärerna är Halvan och hans poliskollega Stefan, flickans pappa samt Tomas som är kollega med Sanna. Sanna är aktiv, författaren poängterar att hon även är bergsklättrare, utförsåkare samt har ett vanligt jobb. Vid fjällräddningen utför hon ett riskfyllt uppdrag och vinschas ner från helikoptern för att plocka upp Astrid. Men hon visar också på typiskt kvinnliga egenskaper från tabell 1 (se s. 22) som omhändertagande och omvårdnad då hon tar hand om Astrid som är ledsen och har ont i foten. De manliga karaktärerna som deltar i räddningsuppdraget är Stefan, Tomas och Halvan. De sköter de mer tekniska delarna samt fordonen. Både Halvan och Stefan flyger helikoptern medan Tomas kör fyrhjuling. Även i detta hänseende kan vi dra paralleller till tabell 1 (se s. 22) där tekniskt kunnande tillskrivs män. Att Halvan ständigt är aktiv och intar huvudrollen i berättelsen kan även det ses som ett bekräftande på det genusystem som råder i samhället, där männen intar huvudroller medan kvinnor intar biroller som Wahlström uttrycker det.¹²⁹

Som i flera av de andra analyserade bilderböckerna återfinns även här ett mönster i hur karaktärerna avbildas utifrån kön. Även då dessa inte kan sägas ha typiskt kvinnliga eller manliga kläder har de ändå ett utseende som avslöjar deras könsidentitet. De män som är med i berättelsen har alla skäggstubb eller skägg. Flickor och kvinnor har långt hår i välordnade frisyrier medan pojkar och män har kortare hår, ofta rufsigt, detta kan vi härleda till tabell 1 (se s. 22). Att indelningen utifrån kön är viktig är något som Elvin-Nowak och Thomsson samt Gens hävdar. Vidare menar de att människor omöjligen kan förhålla sig till en könlös individ.¹³⁰

Att fordon kan ses som leksaker avsedda för pojkar kan enligt Svaleryd utläsas i reklam och framförallt i leksaksaffärerna.¹³¹ Anders Ekbohm har studerat kläd- och leksakskataloger för att

¹²⁹ Wahlström (2003) kap. 3

¹³⁰ Elvin-Nowak och Thomsson (2003) s. 104; Gens (2007) s. 12-15

¹³¹ Svaleryd (2002) s. 73-75

utröna om det finns uppdelningar mellan könen, Rigmor Lindö refererar till hans C-uppsats och han menar då att räddningsfordon uteslutande marknadsförs som pojkleksaker.¹³²

5:2:3 *Maskboken mittemellan* (2007)

Av: Pernilla Stalfelt

Handling:

De fem maskarna Aina, Tuss, Maud, Anita och Ann-Björn har långtråkigt. Alla maskar delar på huvudrollen och turas om att vara i centrum. En av dem kommer med idén att de ska shoppa, de andra hänger på. De tar sina handväskor och maskar iväg till olika affärer. Som läsare får man följa med och se vad de handlar. Från hattar och glasögon via skor, smink och parfym hamnar de till sist på ett fik och mumsar i sig bakelser.

Framsida:

Bakgrundsfärgen är ljus grön. En blå rulltrappa finns på diagonalen i bilden, ner för den åker fem maskar iklädda färgglada accessoarer.

Bild och text:

I texten förekommer en utomstående berättare parallellt med att maskarna själva talar. Berättarens röst är vad Nikolajeva kallar allvetande, den vet mer än vad som ses på bilderna.¹³³ Det förekommer även repliker från maskarna själva i texten. Först ett exempel på den allvetande berättarrösten:

Dom känner sig väldigt snygga och glada och dom kan se extrabra med sina nya glasögon.¹³⁴

Repliker maskarna emellan kan låta såhär:

- Nu har vi skor, glasögon, hattar... behöver vi något mer? undrar Maud-masken.
- Jo, vi behöver smink! Läppstift och ögonskugga måste vi ha, säger Anita-masken.¹³⁵

Vår tolkning är att den här boken till stor del befinner sig inom kategorin symmetrisk bilderbok. Emellertid förekommer inslag av komplettering, där ord och bild kompletterar varandra.¹³⁶ Boken består av helsidesbilder omringade av en vit ram. Textens placering varierar, men mest frekvent är den placerad upptill eller nertill.

Miljöer:

En bok med humor som tema, de fem maskarna är i en stad och shoppar i olika butiker. Varje uppslag har en bakgrundsfärg i antingen grönt, gult, rosa eller blått. I bokens början är färgen tämligen mild för att mer och mer övergå i stark, mer gräll ton. Första sidan har mild grön bakgrund medan sista sidan har en starkt lysande grön nyans. Rosa dominerar med flest antal sidor. Pratbubblor finns med på många av uppslagen, där uttrycker maskarna några ord. Staden och butikerna tyder på en integrerad miljö som är nödvändig för berättelsens utveckling.¹³⁷ Miljöskildringen är ändå avskalad, butikernas inredning är inte framträdande utan enbart själva varorna är placerade över sidorna.

¹³² Ekblom (2004) *Superpojkar och nalleflickor – Barnkläder och leksaker som uttryck för en könad nationalstat*.

Uppsats refererad i Lindö (2005) s. 44-47

¹³³ Nikolajeva (2000) kap. 6

¹³⁴ från uppslag 8

¹³⁵ från uppslag 11

¹³⁶ Nikolajeva (2000) s. 21-30

¹³⁷ Nikolajeva (2000) s. 117

Karaktärsdrag:

Inledningsvis är alla fem maskarna passiva och ingen har någon idé om vad de ska hitta på. Efter ett antal timmars funderande kommer en av dem på att de kan ge sig ut och shoppa, då hänger alla de andra med. När de har shoppat nya hattar och glasögon infinner sig en stor glädje och de känner sig snygga. Från tabell 1 (se s. 22) återfinns passiviteten, vikten av att vara vacker, accessoarer samt användning av smink. Eftersom en av maskarna efter mycket funderande tar initiativ till att de ska shoppa kan vi se den som en initiativtagande ledare.

Utseende och attribut:

I början ser de nästan ut som "vanliga" maskar, två av dem har dock hår. Sen tar de varsin handväska och ringlar iväg till affärerna. De shoppar hattar, glasögon, skor, smink och parfym. Utseendet verkar vara viktigt. När de provar smink står följande i maskarnas pratbubblor: "Fint", "Härligt", "Nice!", "Underbart", "Tjusigt", "Klädsamt!", "Wow" samt "Snyggt!". Den enda karaktären i berättelsen som kan tolkas som manlig är "Glasögonormen" som säljer glasögon till maskarna. Ormen är helt blå och har gröna fyrkantiga glasögon.

Genussystem och gränsöverskridande:

Vi anser att boken förstärker vikten av att en kvinna är vacker. De attribut de inhandlar har för avsikt att försköna deras bärare. Maskarna har alla kvinnliga namn, förutom möjligen Ann-Björn. Hade samma berättelse kunnat skrivas med manliga karaktärer? Orden som används i boken är till största delen ord som hamnar under flickornas kolumn i listan (se tabell 1 s. 22). Vi tror dock att det kan vara så att författaren vill använda humor och driva med saker som anses vara typiska för kvinnor. Enligt Kåreland roas barn av överdrifter och när det blir lite absurt.¹³⁸ Frågan vi ställer oss är hur barn hanterar den absurda berättelse vars poäng verkar vara att det är möjligt att köpa sig skönhet, vilket automatiskt leder till lycka.

5:2:4 Mitt svarta liv (2007)

Av: Amanda Eriksson

Handling:

Boken handlar om ett barn som är med på en begravning. När barnet kommer hem ordnar det en egen begravning för en död mus. Vid begravningen blir barnet ledset och då berättar morfar om olika sätt att se på döden. Alltsammans knyts ihop med att de går till kyrkan på ett barndop. Boken är skriven i jag-form och barnet benämns aldrig som flicka eller pojke. Boken ingår i en serie.

Framsida:

Ett barn klätt som en pirat står på en gångväg och lyser med en ficklampa upp mot himlen. En cirkelsektor skapas i gult ljus, runt om är det svart natt. Några stjärnor syns som vitaktiga prickar. Bredvid barnet sitter en katt, några trasiga blommor ligger framför dem och en sten ligger bakom katten. Gångvägen ser ut att leda till ett av de två hus som syns i periferin.

Bild och text:

¹³⁸ Kåreland (1983) s. 53

Boken kategoriseras utifrån Nikolajevas fem olika grupper till att vara en kompletterande bilderbok.¹³⁹ Bild och ord gör tillsammans berättelsen fullständig för läsaren. Det vanligast förekommande för bokens layout är helsidesbilder, på ett par uppslag finns flera små detaljbilder. Textens placering varierar men återfinns oftast upptill, ibland på båda uppslagets sidor, ibland enbart på den ena. Boken är skriven i jag-form.

Miljöer:

Boken utspelar sig delvis i kyrkorum men mestadels i hemmiljö, både inomhus och utomhus. Miljöerna är oumbärliga för berättelsens handling, detta kallar Nikolajeva för integrerad miljö.¹⁴⁰ De flesta av sidorna är helt täckta av bilder. På tre av bokens 24 sidor har dock negativt rum runt bilden lämnats. Att en illustratör väljer negativt rum kan ha olika orsaker enligt Nikolajeva, det kan exempelvis vara så att illustratören särskilt vill uppmärksamma det mest väsentliga i just dessa bilder.¹⁴¹

Karaktärsdrag:

Det är oklart vilket kön barnet har. Personen är aktiv, idérik samt visar och pratar om känslor.

Morfar hade lagt musen i komposten. Jag tog upp den.

- Hej då, sa jag till musen. Jag klappade den på magen och la den i kistan.

- Blommor finns det ju gott om här i trädgården, sa morfar.

- Ja. Sen lägger vi stolsdynor som vi kan sitta på runt graven, sa jag.

- Du har så bra idéer, sa morfar.¹⁴²

Efter att ha läst hela boken är vår personliga tolkning att det handlar om en flicka, detta grundas på de kläder och tillbehör som bärs på sista uppslaget.

Utseende och attribut:

Huvudkaraktären är på alla sidor utom de två sista klädd i en svartvit piratkostym, bestående av svarta knäbyxor, svartvit randig tröja och ögonlapp. Fötterna är klädda i svarta skor, håret är lockigt, mörkt brunsvart. Tolkningen av att det handlar om en flicka grundar vi främst på sista bilden där hon är klädd i ett vinrött set med knäbyxor, tröja med puffärmar, skor samt ett guldfärgat diadem i håret. Alla andra karaktärer är tydligt könsbestämda, många flickor och kvinnor bär kjol och smycken medan många män har slips, är flintskalliga och bär kostym. Klädernas snitt på sista bilden signalerar könstillhörigheten då det är vad vi menar typiskt för flickkläder. Andra barn som förekommer i boken är tydligt framställda som flicka eller pojke ofta både genom namnet och genom hur de är klädda samt vad de har för frisyr.

Genussystem och gränsöverskridande:

Den här boken skiljer sig lite från de övriga eftersom huvudpersonen inte är könsbestämd i texten eller tydligt i bilden. Karaktärsdragen hämtar vi från båda sidor i tabell 1 (se s. 22). Aktiv och uppfinningsrik är exempel på de manliga egenskaperna. Till de kvinnliga egenskaperna hör omtänksamheten samt att hon visar sina känslor. I berättelsen befinner sig barnet två gånger i kyrkan, först på begravning och sen på barndop. Vid båda tillfällena illustreras gråtande kvinnor och män, att gråta och visa känslor är annars något som tillskrivs kvinnor i första hand (se tabell 1 s. 22). Att vara händig tillskrivs vi män i tabell 1 (se s. 22), men i den här boken ser vi barnets mamma med skruvdragare och snickarbälte vilket vi anser tyder på att hon är just händig.

¹³⁹ Nikolajeva (2000) s. 21-30

¹⁴⁰ Nikolajeva (2000) s. 117

¹⁴¹ Nikolajeva (2000) s. 120-123

¹⁴² från uppslag 7

5:2:5 *Racer-Rakel och fångarna i svinstian* (2007)

Text: Martin Widmark, bild: Britt Sternehäll

Handling:

Ett äventyr och en berättelse om flickan Rakel som hjältinna. Rakel och hennes kompisar har en racertävling med ryslige Roland och hans kumpaner. Tävlingen går undan men Rolands gäng råkar ut för tant Lyckholm som inte tycker om barn. Rakel kommer på hur de kan rädda motståndarna som blivit inlåsta i tant Lyckholms svinstia. Boken ingår i en serie om Rakel.

Framsida:

Vertikalt mitt över sidan går en grå väg. Centrerat på vägen, bakom ett startstreck står en lådbil med tre barn i. Barnet längst fram har en röd hink på huvudet. En svart/vit målflagga signalerar tävlingsrace.

Bild och text:

Boken tillhör kategorin kompletterande bilderbok eftersom text och bild kompenserar varandras brister. Ett exempel på när orden kompletterar bilden är då Rakel ska rädda busarna och få dem ut ur svinstian. På vänstra bilden ses busarna tätt ihop med en stor gris framför sig som ser ut att vilja kyssa Roland. Ett fönster syns i ena kanten och utanför det sticker Rakels huvud upp. På nästa bild ses busarna springa ut ur svinstian. Texten lyder:

Rakel tittar över axeln och ser tant Lyckholm komma springande. Hon öppnar snabbt dörren till svinstian. Roland och hans racerbusar rusar ut och försvinner in i skogen.¹⁴³

Betraktaren ser aldrig att tant Lyckholm är på väg och att det är anledningen till att det brådskar. Läsaren kan däremot skapa sig en bild av hur Rakel ser både grisen som vill kela med busarna samtidigt som hon ser tant Lyckholm vara på väg. Hon inser att det är bråttom och öppnar dörren för busarna. Texten är berättad av en röst utanför berättelsen, däremellan talar även personerna i boken med varandra. Bokens layout varierar mellan helsidesbilder eller zoomade bilder och texten placeras som regel upptill eller nertill.

Miljöer:

Handlingen utspelar sig i en utemiljö vilken är integrerad handlingen.¹⁴⁴ Vissa sekvenser är i lekparken och en racerbana medan vissa går in i fantasin. På några sidor beskrivs tant Lyckholms gård och hennes svinstia. En illustratör kan med inspiration från film använda sig av olika perspektivvinklar, panoramabilder och zoom.¹⁴⁵ I den här boken växlar bilden mellan de båda. De zoomade bilderna framställs här i en cirkel eller oval med vitt tomrum runt om. Färgerna i boken går i klara färger med mycket svart och mörkt grått omkring.

Karaktärsdrag:

Rakel är en tuff och fartfylld tjej. Hon har intressen som går över gränsen för vad som generellt sätt anses brukligt för flickor. Rakel är snäll, omtänksam, händig, pålitlig, aktiv, självsäker, smart och en ledare. På bilderna är hon relativt liten i storlek, men hon är ändå modig nog att våga stå upp emot busarna.

¹⁴³ från uppslag 9

¹⁴⁴ Nikolajeva (2000) s. 117

¹⁴⁵ Nikolajeva (2000) s. 131

Utseende och attribut:

Rakel är en tjej med svart halvlångt hår fäst med ett hårspänne. Kläderna består av svart t-shirt och blå byxor. När hon kör racerlådbilen har hon först en röd hink på huvudet som hjälm. I fantasin blir den till en riktig hjälm. Rakels kompisar, Sara och Mats, är klädda i mer typiska flick- och pojkkläder. Hon har till exempel en cerise tunika medan han har en blå t-shirt. Ryslige Roland har mörka kläder samt keps, solglasögon och lösskägg. Rolands båda kompisar liknar honom, fast utan solglasögon. Båda lådbilarna ser hemsnickrade ut. Rakels är öppen med ganska små hjul medan Rolands har täckt hytt och hjulen är svarta och större.

Genussystem och gränsöverskridande:

Rakel är en tuff tjej med intressen för det fartfyllda och för lådbilar. I vår tabell över egenskaper finner vi Rakels under både kvinnligt och manligt. Kvinnliga egenskaper/attribut är bland andra att hon är omtänksam, snäll samt att hon bär hårspänne. De egenskaper som står under manligt är exempelvis att hon är aktiv, ledare och självsäker (se tabell 1 s. 22). Här har den manliga författaren skapat en tjej med flera manliga egenskaper men ändå behållit några kvinnliga egenskaper som fortfarande bevisar att hon är flicka och inget annat. Hon tillskrivs normen för den av samhället ofta accepterade pojkflickan.¹⁴⁶

– Sådärja! Nu är den klar. Rakel slår i den sista spiken.

– Vad fin den blev, säger Sara.

Rakel, Sara och Mats har byggt en racerbil av brädor, snören och fyra hjul från en gammal barnvagn.

– Jag är säker på att vi vinner tävlingen i år, säger Mats.¹⁴⁷

Detta är det första stycket på det första uppslaget i boken. De båda flickorna ses hålla i verktyg och Rakel ses, som texten också beskriver, precis slå i den sista spiken på lådbilen de byggt. Mats står intill och gestikulerar med armarna och visar v-tecknet med ena handens fingrar. Han beskrivs således i den här bilden som tävlingsinriktad vilket är en egenskap från den manliga kolumnen i tabell 1. Sara däremot följer kvinnans norm när hon ser till det estetiska och till lådbilens utseende (se tabell 1 s. 22).

Barnen är rädda för tant Lyckholm som är mekaniker och har egen bilverkstad ute i skogen.

Tant Lyckholm har satt sig på en huggkubbe och öppnar en burk korv. Hon torkar svetten ur pannan och slukar en pilsnerkorv i en enda tugga. Sedan lägger hon in en stor svart snus.¹⁴⁸

Hon har ett ”karlaktigt” utseende, svär och spottar snus, är ovårdad och burdus. Hon hugger ved och har varit världsmästare i brottning. Tant Lyckholm följer inte normen för kvinnor utan framstår snarare som en man, bortsett från att hon benämns som ”tant”. Ett exempel på hur man som författare kan växla kön mellan roller för att skapa ett gränsöverskridande. Hade hon istället benämnts som ”Gubben Lyckholm” hade hon följt den manliga normen helt och hållet.

¹⁴⁶ Kåreland och Lindh-Munther (2005b) kap. 4

¹⁴⁷ från uppslag 1

¹⁴⁸ från uppslag 6

5:2:6 Supershow med Rut & Knut & lilla Tjut (2007)

Text: Carin Wirsén, bild: Stina Wirsén

Handling:

Syskonen Rut, Knut och lilla Tjut ska leka show. De provar på olika instrument och rytmer från stora delar av världen. Kramdjuren blir publik till deras show. Texten är skriven på rim och boken ingår i en serie om syskonen. Alla syskonen delar på huvudrollen även om de är i centrum olika mycket.

Framsida:

Bakgrunden är vit och de tre barnen syns spela och dansa. Runtom ses flera småfigurer göra detsamma.

Bild och text:

Boken kategoriseras enligt Nikolajevas indelning som kompletterande bilderbok, inom vilken visuell och verbal framställning kompenserar varandras ofullkomligheter.¹⁴⁹ Layouten består i en bild per uppslag. Uppslagen är dock inte täckta av bilden, utan så kallat negativt rum utgör bakgrund. Textverserna placeras antingen upptill eller nertill, oftast enbart på ena sidan av uppslaget. Rut och Knut berättar i jag-form då de sjunger sina sångverser, däremellan sker berättande även av någon utomstående.

Miljöer:

Syskonen visar olika musikstilar. Miljön är inomhus i de fall det syns, oftast är det bara syskonen och instrument som avbildas. Bilderna har gjorts med vit bakgrund så kallat negativt rum. Enligt Nikolajeva är det tänkbart att denna typ av bild kan betraktas som mer barnvänlig än andra, dels eftersom den endast uppmärksammar det mest väsentliga men också för att den då liknar barnteckningar. Små barn lämnar ofta negativt rum runt sin teckning.¹⁵⁰

Karaktärsdrag:

Rut är en fartfylld, iderik tjej och storasyster. Knut verkar självsäker och har flera egna idéer men hänger även med på Ruts. Han visar teknisk kunskap genom att använda datorn för att skapa musik. Tjut är gnällig, ser sur ut svår att könsbestämma. På en sida benämns Tjut som "hon". Klädseln är neutral, på en sida har hon en turban på huvudet, vilket kan tolkas som ett attribut för en pojke, men å andra sidan klär de ut sig.

Utseende och attribut:

Rut och Knut byter kläder efter musikstil, det sker dock som regel utifrån traditionellt könsbundna kläder och tillbehör. Exempelvis är Rut klädd i klänning från folkdräkt vid folkmusik medan Knut har byxor. Vid kramgoa låtar har hon klänning och han kostym. Lilla Tjut har samma pyjamas hela boken igenom, ibland förekommer någon sjal eller huvudbonad.

Genussystem och gränsöverskridande:

I denna bok är det svårt att se om något är gränsöverskridande. Däremot finns flera exempel på hur normen följs. Rut bär klänning på flera bilder. I en bild har lilla Tjut på sig en turban, vilket inte är ett typiskt kvinnligt attribut (se tabell 1 s. 22). Både Rut och Knut finns med på alla bilder och har en framträdande visuell roll. I texten kan det förekomma exempel som detta:

¹⁴⁹ Nikolajeva (2000) s. 21-30

¹⁵⁰ Nikolajeva (2000) kap. 4

– God dag, jag är Rut och jag tittar ut.
Så fort någon har en mick att låna ut
står jag beredd, beredd att snacka
om det jag gillar bäst, kanske palsternacka!

– God dag, god dag det är jag som är Knut,
och om ni inte visste det förut
så är det jag som fixar det mesta.
Jag rockar fett, ja, jag är den bästa!¹⁵¹

I dessa båda exempel ser vi skillnader i hur de båda barnen beskriver sig själva. Ruts vers talar om att hon kan snacka, eller rappa som de gör i den här versen. Knuts text tyder på att han ser sig som självsäker och händig. I en annan vers beskriver han hur han fixar låtar på datorn, han tillskrivs tekniskt kunnande. Flera egenskaper från den manliga kolumnen i tabell 1 tillskrivs Knut, medan Rut i andra verser beskriver sitt utseende och gärna sjunger om kärlek (se tabell 1 s. 22).

¹⁵¹ från uppslag 6

6 Diskussion och analys

I det här avsnittet kommer vi att knyta samman de bilderböcker vi analyserat. Undersökningens syfte är att utröna hur genus skildras i dessa nyskrivna bilderböcker. Nedan kommer vi se till likheter och vad som skiljer böckerna åt. Frågeställningarna för undersökningen var att ta reda på hur flickor och pojkar utifrån ett genusperspektiv framställs i de analyserade bilderböckerna. Huruvida ett genussystem går att utläsa i de undersökta böckerna samt om författarens kön kan ha betydelse för hur huvudkaraktären framställs.

6:1 Flickor - pojkar

Kårelands forskning bekräftar vad som tidigare hävdats, att bilderböcker oftast har en pojke i huvudrollen. I hennes undersökning står 50 manliga huvudkaraktärer mot 20 kvinnliga. Vid en jämförelse mot 2007 års bokprovning utförd av Svenska barnboksinstitutet framgår att fördelningen är mer jämlik. Av 2007 års utgivna bilderböcker (svenska samt översättningar) har 37 % en kvinnlig huvudroll medan de manliga huvudrollerna utgörs av 56 %. De resterande sju procenten består av bilderböcker med både kvinnliga och manliga huvudrollsinnehavare. Motsvarande siffror för enbart de svenska bilderböckerna jämnar ut klyftan ytterligare då de kvinnliga huvudrollerna här utgör 38 % och de manliga 52 %.¹⁵² Detta stämmer inte överens med vår undersökning där bilderböckernas huvudpersoner av kvinnligt kön är fler än böckerna med manliga huvudroller. Siffrorna i vår undersökning är 10 kvinnliga och 6 manliga huvudpersoner, alltså 32 % manliga och 53 % kvinnliga. De tre resterande är *Var är min syster?* och *Supershow med Rut & Knut & lilla Tjut* vilka vi menar innehåller både kvinnliga och manliga huvudroller samt även *Mitt svarta liv* där huvudkaraktärens könstillhörighet inte är definierad utan upp till betraktaren att själv tolka.

Kårelands undersökning visar även att när berättelsen har två kön i huvudrollerna är det oftast en storebror och lillasyster.¹⁵³ Inte i någon av de böcker vi undersökt finns detta samband. I vår undersökning är det storasyster tillsammans med andra syskon som i *Supershow med Rut & Knut & lilla Tjut* där alla syskon är huvudpersoner. Lillasyster Tjut gör inte mycket väsen men finns alltid med på ett hörn. I bilderboken *Var är min syster?* är det lillebror som letar efter storasyster. I slutet av boken säger storasyster att det är hon som letat efter lillebror.

Något som vi tydligt ser i de böcker vi analyserat, vilket är i analogi med det som Kåreland skriver, är att det är vanligare att flickorna överskrider könsnormerna och får karaktärsdrag som aktiv, uppfinningsrik och självständig. I undersökningens material har vi exempelvis Händiga Hanna och Racer-Rakel som kan betecknas som pojkflickor. Några pojkar som på samma sätt visar tydlig kvinnlighet finns inte. Halvan i *Här kommer helikoptern* framställs enligt den i samhället rådande manliga normen. Det finns även böcker där manliga karaktärer visar drag av kvinnlighet (se tabell 1 s. 22), exempelvis *Var är min syster?* dessa karaktärer är då uteslutande djur. Boken om Mister Räf ger en bild av en manlig karaktär som visar osäkerhet och tvivlar på sig själv. Han är mycket mån om sitt utseende och tar till knep för att

¹⁵² Svenska Barnboksinstitutet (2008) s. 13

¹⁵³ Kåreland och Lindh-Munther (2005b) s. 122-123

försköna sin päls. Uppmuntran utifrån får honom dock att inse att han är mycket vacker vilket åter gör honom till den stolta kloka räv han en gång var.

En nedvärdering av kvinnliga egenskaper framställs här då rävens egenskaper förändras över tid, i motsats till de pojkflickor vi analyserat där exempelvis Rakel innehar de kvinnliga respektive manliga egenskaperna samtidigt. Räven däremot mår sämre och sämre, blir vekare och vekare när han tillskrivs fler kvinnliga drag. Analysen tyder på en underordning där det inte är tillåtet för den manliga räven att vara en flickpojke. I jämförelse med boken om Racer-Rakel anser vi att över- och underordning av könen inte framställs på samma sätt. Rakel har intressen och egenskaper som anses avvika från den kvinnliga normen (se tabell 1 s. 22), men samtidigt har hon typiskt kvinnliga egenskaper och attribut kvar. Som flicka har hon kompenserats med egenskaper som anses viktiga, manliga egenskaper.

I *Här kommer helikoptern* framställs huvudrollen Halvan med flera manliga egenskaper, framförallt tillskrivs han ett intresse för fordon och teknik (se tabell 1 s.22). Racer-Rakel visar också ett intresse för fordon, även om det är en lådbil hon har medan Halvan flyger helikopter. En annan likhet mellan dessa båda böcker är fantasin. Halvan fantiserar genom hela boken, utom första och sista sidan. Rakel fantiserar också, men inte lika frekvent. Hon fantiserar och lever sig in i tävlingen där man som betraktare först får se Rakel med en hink på huvudet, i nästa bild förvandlas den till en riktig hjälm. I boken om Halvan beskrivs helikopterns tekniska utrustning och funktion. Ett uppslag visar exempelvis helikoptern och de olika delarna benämns. Fokus i berättelsen ligger på fakta samt på räddningsuppdraget. Boken om Racer-Rakel har fokus på tävlingen men det som sker runtomkring ges också en framträdande funktion.

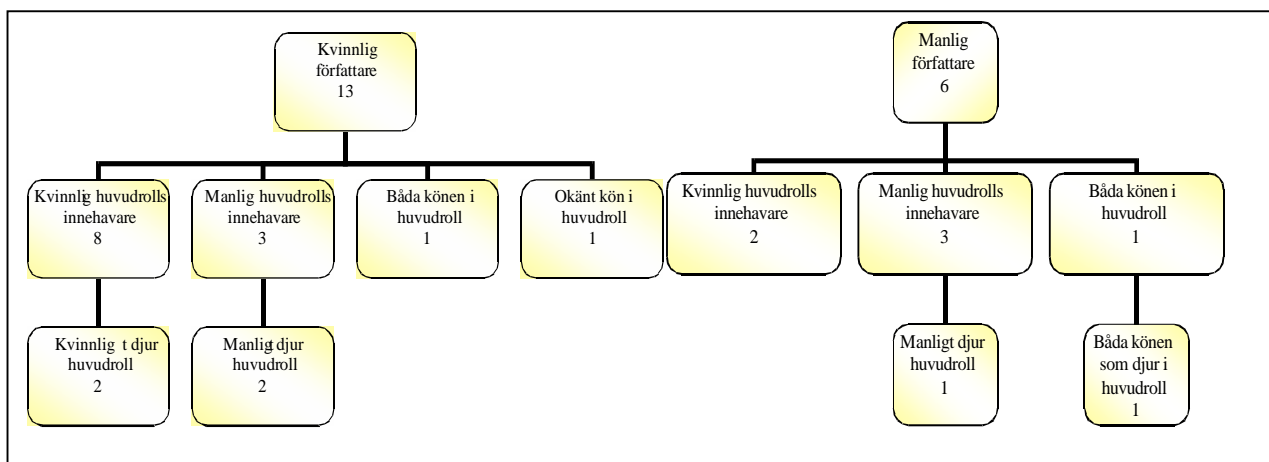
Fortfarande saknas de pojkar som kompenseras med kvinnliga egenskaper, pojkar som tillåts vara blyga, stillsamma och beroende. Visst tilldelas flera av de manliga huvudrollerna i böckerna egenskaper från den kvinnliga kolumnen i tabell 1 (se s. 22), ofta är de då djur, men när berättelserna ses i sin helhet följer de den manliga normen för hur en pojke ska bete sig. Meningen med genus- och jämställdhetsarbetet är att bredda möjligheterna och tillföra både flickor och pojkar nya erfarenheter.¹⁵⁴ I sitt slutbetänkande skriver *Delegationen för jämställdhet i förskolan* om förskolors olika jämställdhetsprojekt. Personalen på en förskola i Västerbotten är en av många som har reagerat över hur barnböcker framställer flickor och pojkar utifrån könsstereotypa roller. De beskriver även det faktum att pojkflickor är accepterade men att flickpojkar sällan påträffas, de efterlyser alternativa böcker där även pojkar bryter könsmönstren.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Olofsson (2007) s. 57-63

¹⁵⁵ SOU 2006:75 s. 113

6:2 Författare - huvudroll

I analysen under berättandeform har vi enbart fokuserat på textförfattaren till de olika bilderböckerna. I kartläggningen finns totalt 19 böcker, vi har sammanställt resultatet (se nedan) och kallar det tabell 3.

Tabell 3 visar uppdelningen mellan författarens och huvudrollens kön i de undersökta bilderböckerna. Till vänster står de böcker som skrivits av kvinnliga författare och till höger de skrivna av manliga författare.

När vi jämför vår undersökning med Svenska Barnboksinstitutet (hädanefter benämnt SBI) bokprovning årgång 2007 visar det sig att resultatet skiljer. Enligt statistiken SBI redovisar är huvudrollen oftast av manligt kön¹⁵⁶ medan i vår undersökning är det kvinnliga huvudrollsinnehavare som dominerar. Om man ser till författarnas kön visar undersökningarna däremot samma resultat att det är kvinnliga författare som dominerar i bilderboksskrivande. I vår undersökning är det procentuellt sett fler av de manliga författarna som väljer att skriva om motsatt kön i förhållande till dem själva. Detta går tyvärr inte att jämföra kontra SBI eftersom det inte ingår i deras undersökning. De bilderböcker som de manliga författarna använder sig av motsatt kön i huvudrollen är *Racer-Rakel och fångarna i svinstian* samt *Snälla barn*. Dessa båda böckers karaktärer skiljer sig åt, flickorna i *Snälla barn* tillskrivs egenskaperna passiva, snälla och omhändertagande. Dessa kommer främst från den kvinnliga sidan i tabell 1. Rakel däremot beskrivs som en pojkflicka¹⁵⁷ som har egenskaper som fartfylld, pålitlig, sympatisk, fantasifull, självsäker, smart och ledare (se tabell 1). Bilderboken *Här kommer helikoptern* är skriven av en manlig författare. Personerna i boken är Halvan och hans arbetskamrater, de har tillskrivits många manliga attribut från tabell 1. Både denna bok och *Alla åker motorcykel* har många specialfakta så som vad delarna heter på de specifika fordonen (För tabell 1, se s. 22).

De böcker i vilka de kvinnliga författarna använder sig av det motsatta könet i huvudrollen är *Sagan om den underbara familjen Kanin och monstret i skogen*, *Nöff nöff Benny* och *Josefs resa*. Två av dem handlar om förmänskligade djur medan den tredje handlar om en pojke som reser till sin pappas hemland. Alla tre övervinner en rädsla och går med förnyat mod vidare i

¹⁵⁶ Svenska Barnboksinstitutet (2008) s. 13

¹⁵⁷ Kåreland och Lindh-Munther (2005b) kap. 4

berättelsen. De besitter egenskaper som blyg, rädd, fantasifull, modig, busig, och aktiv. Om vi ser till tabell 1 så har alla tre huvudrollsinnehavarna flest egenskaper enligt den manliga tabellen (se s. 22). Det är i början av berättelserna som både Josef och Lillebror Kanin är blyga respektive rädda, detta går dock över och de blir båda modiga och initiativrika och löser de problem de hamnar i. Lillebror Kanin får vid flera tillfällen höra hur farligt det är i fruktansvärda delen av skogen, men får ändå gå ut själv och plocka blåbär. Även Benny tillåts vara ute och leka samt ta hand om sin lillebror, modern förmanar honom dock att se efter lillebror. I *Josefs resa* får pojken dock inga förmaningar om att något skulle vara farligt. Enligt Wahlström låter föräldrar pojkar ha större utrymme för sina aktiviteter och låter dem pröva på mer på egen hand.¹⁵⁸

När det gäller berättelserna om djur som är förmänskligade har både kvinnliga och manliga författare procentuellt skrivit lika många, skillnaden är att de kvinnliga författarna har använt sig av enbart ett kön i huvudrollen, antingen kvinnliga eller manliga. De manliga författarna skriver antingen om manliga djur eller om ett par med en kvinnlig och en manlig roll. *Maskboken mittemellan* och *Spyflugan Astrid* har båda kvinnliga huvudroller. Djuren framställs med kvinnliga accessoarer som tillskrivs kvinnor enligt tabell 1 (se s. 22). Ser man till egenskaper har Astrid fler manliga än kvinnliga, exempelvis egensinnig och fartfylld. *Nöff nöff Benny* och *Sagan om den underbara familjen Kanin och monstret i skogen* har båda manliga huvudroller. Både Benny och Lillebror Kanin tillskrivs kvinnliga och manliga egenskaper. Benny är t.ex. självständig och omhändertagande medan Lillebror Kanin framställs både som rädd och som modig då han vågar trotsa sin rädsla. De böcker som är skrivna av manliga författare är *Gå och bada*, *Mister Räf!* samt *Var är min syster?* En stor skillnad mellan dessa böcker är att *Var är min syster?* har två huvudrollsinnehavare, en flicka och en pojke medan *Mister Räf!* är en ensam manlig karaktär.

I jämförelsen mellan böckerna och författarnas kön kan utläsas att pojkflickor förekommer hos både kvinnliga och manliga författare. I den här undersökningen finner vi hos de manliga författarna böcker om pojkar som framställs som typiskt manliga medan vi hos de kvinnliga författarna inte finner någon motsvarande pojke, enbart manliga djurkaraktärer. Boken *Mitt svarta liv* samt *Värsta prutten Lolly!*, är båda skrivna av kvinnor. Speciellt för *Mitt svarta liv* är att huvudrollen inte tillskrivs något speciellt kön, texten är helt könsneutral och så gott som genom hela boken är även attribut neutrala. Boken om Lolly är utgiven av förlaget Olika vilket är ett av de under 2007 nystartade förlag som riktar in sig på att ge ut böcker där man bland annat tar hänsyn till genusperspektiv och mångfald. I en artikel i SvD från 2007 där grundarna till Olika förlag intervjuas sägs att de uppmanar sina författare att ta med regnbågsfamiljer¹⁵⁹ och familjer med adoptivbarn i sina böcker. Naturligtvis är det så att eftersom urvalet i den här undersökningen är begränsat kan vi inte dra några slutsatser av hur den totala svenska bilderboksutgivningen ser ut. Det vi kan se överensstämmer med bilderböckernas utgivning i helhet är att flickor tar mer plats, är aktiva och överskrider det normsystem vi tidigare beskrivit. Det vi till stor del saknar i vår undersökning som Jan Hansson, chef på Barnboksinstitutet, hävdar börjar dyka upp bland de nya böckerna är pojkar som gestaltas som "hela människor", som tillåts passera gränsen för vad som anses normalt enligt samhällets oskrivna regler.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Wahlström (2003) kap. 2

¹⁵⁹ Begreppet "regnbågsfamilj" används för att beskriva en barnfamilj som står utanför det traditionella kärnfamiljsmönstret.

¹⁶⁰ Kalmteg (2007) Ombytta roller i nya barnböcker. *Svenska Dagbladet*

7 Slutsats

Vårt syfte här har varit att undersöka bilderböcker ur ett genusperspektiv. Vi har tittat på våra tre frågeställningar som är:

- Hur framställs flickor och pojkar utifrån ett genusperspektiv i bilderböckerna?
- Kan vi utläsa förekomsten av ett genussystem i bilderböckerna?
- Går det att se några mönster kring huvudkaraktärens kön och framställning utifrån vilket kön författaren har?

Efter analys av 19 bilderböcker, där vi i arbetet presenterat sex av dessa analyser, kan vi utifrån vårt urval konstatera att flickor oftare frångår den samhälleliga norm som råder i dagsläget. Pojkar däremot tillåts inte att frångå normen på samma sätt. Det finns trots detta pojkar som till viss del tillskrivs kvinnliga egenskaper och kanske är detta början på ett trendbrott. Undersökningen visar också att ett genussystem där flickor och pojkar hålls åtskilda existerar, likaså förekommer manlig överordning i ett flertal böcker. Att pojkflickor tillåts, men inte flickpojkar är en följd av detta. Författarens kön har i vår undersökning visat sig ha en viss betydelse när det gäller huvudrollsinnehavarnas könstillhörighet och framställning. Vi anser dock att underlaget i vår undersökning är för litet för att dra några vidare slutsatser kring frågan.

När vi avslutar vårt arbete kan vi konstatera att vi lärt oss betydligt mer om bilderbäckers uppbyggnad och estetik samt om analys av bilderböcker ur olika perspektiv än vi förväntat oss från början. Ämnet är oändligt stort och det har varit svårt men nödvändigt att begränsa det. Ett hinder har varit att det inte finns aktuell forskning kring ämnet i någon större omfattning. Vi omges av och engageras ständigt i genus- och jämställdhetsfrågor och vi ser denna undersökning som en viktig del i att själva blir mer medvetna om litteraturens betydelse för barnen och deras identitetsskapande. Vi anser att det är viktigt att man som pedagog är medveten om att litteratur påverkar läsaren och att de som arbetar på förskolorna är noga med vilka böcker som finns. En välförsedd bokhylla där böcker av varierande slag, innehåll, genrer och budskap bör finnas på varje förskola. Det är även viktigt att man som pedagog känner till böckerna som finns och att man själv läst dem innan de presenteras i barngruppen.

Vi anser att det vore intressant att genomföra vidare undersökningar kring hur barn ställer sig till vilket kön berättelsens huvudroll har, samt hur böcker med könsneutrala gestalter tas emot. Boken *Mitt svarta liv* tycker vi är tänkvärd ur många aspekter, en är att läsaren själv kan få skapa sig en bild av könstillhörigheten. Det ska bli intressant att ta med den ut i barngrupper och höra barnens tankar och reflektioner. Som vi nämnt tidigare finns det enligt Appleyard, refererad i Kåreland skäl att förmoda att barn vill läsa litteratur där huvudpersonens kön är samma som deras.¹⁶¹ Om det är så, finns det undantag? Vilka är de och kan de kategoriseras efter något mönster?

¹⁶¹ Kåreland och Lindh-Munther (2005b) s. 122

Referenslista

Litteratur

- Dahlström, Annica (2007) *Könet sitter i hjärnan*. Göteborg: Corpus-Gullers.
- Davies, Bronwyn (2003) *Hur flickor och pojkar gör kön*. Stockholm: Liber AB.
- Ekelund, Gabriella (2007) *Om barn och böcker*. Borås: Sveriges Utbildnings radio
- Elvin-Nowak, Ylva och Thomsson, Heléne (2003) *Att göra kön*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag AB.
- Gens, Ingemar (2007) *Myten om det motsatta könet*. Stockholm: Idéimperiet KHL AB .
- Gilje, Nils och Grimen, Harald (1992) *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.
- Granberg Ann (1996) *Småbarns sagostund, kultur, språk och lek* Stockholm: Liber utbildning AB.
- Hallberg, Kristin (1982) "Litteraturvetenskapen och bilderboksforskningen" i *Tidsskrift för litteraturvetenskap* nr 3-4.
- Hirdman, Yvonne (2001) *Genus – om det stabila föränderliga former*. Malmö: Liber AB.
- Hirdman, Yvonne (2007) *Gösta och genusordningen*. Stockholm: Ordfront.
- John, Charlotta och Sabljar von, Pamela (2003) *Elfte steget – vägen dit. En metodbok för praktiskt jämställdhetsarbete i förskola och skola*. Lund: Svenska EFS-rådet i Skåne län.
- Josefson, Helena (2005) *Genus – hur påverkar det dig?* Stockholm: Bokförlaget Natur och kultur.
- Jämställdhetspolitiken inför 2000-talet*. (1999) Regeringens skrivelse 1999/2000:24 Stockholm.
- Kjersén Edman, Lena (2002) *Barn- och ungdomsböcker genom tiderna*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Kåreland, Lena (1983) *Möte med barnlitteraturen*. 2:a upplagan. Malmö: Liber förlag AB.
- Kåreland, Lena (2001) *Möte med barnboken*. 2:a upplagan. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Kåreland, Lena (red.) (2005a) *Modig och stark – eller ligga lågt. Skönlitteratur och genus i skola och förskola*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.

Kåreland, Lena (2005b) "Frihet eller närhet? Om Benny och Malla" i Kåreland, Lena (red.) (2005) *Modig och stark – eller ligga lågt. Skönlitteratur och genus i skola och förskola* (s. 25 – 51). Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.

Kåreland, Lena (2005c) "Kön och klass i Mats Wahls Vinterviken" i Kåreland, Lena (red.) (2005) *Modig och stark – eller ligga lågt. Skönlitteratur och genus i skola och förskola* (s. 311 – 348). Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.

Kåreland, Lena och Lindh-Munther, Agneta (2005a) "Om läsning och könsmonster i förskolan" i Kåreland, Lena (red.) (2005) *Modig och stark – eller ligga lågt. Skönlitteratur och genus i skola och förskola* (53 – 75). Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.

Kåreland, Lena och Lindh-Munther, Agneta (2005b) "Skönlitteratur i förskolan" i Kåreland, Lena (red.) (2005) *Modig och stark – eller ligga lågt. Skönlitteratur och genus i skola och förskola* (s. 113 – 152). Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.

Lindö, Rigmor (2005) *Den meningsfulla språkväven*. Lund: Studentlitteratur.

Månsson, Annika (2000) *Möten som formar – Interaktionsmönster på förskola mellan pedagoger och de yngsta barnen i ett genusperspektiv*. Malmö: Malmö universitet.

Nettervik, Ingrid (2002) *I barnbokens värld*. 2:a upplagan. Malmö: Gleerups Utbildning AB.

Nikolajeva, Maria (2000) *Bilderbokens pusselbitar*. Lund: Studentlitteratur.

Nikolajeva, Maria (2004) *Barnbokens byggklossar*. 2:a upplagan. Lund: Studentlitteratur

Nordqvist, Sven (2007) *Var är min syster?* Bromma: Bokförlaget Opal.

Olofsson, Britta (2007) *Modiga prinsessor och ömsinta killar – genusmedveten pedagogik i praktiken*. Stockholm: Lärarförbundets förlag.

Paechter, Carrie F. (1998). *Educating the Other: Gender, Power and Schooling*. London: Falmer Press.

Pavlov, Eleonor (projektledare) (2007) *Genus i bilderboken – En handledning för förskolan* Helsingborg: Gränslöst Genus.

Rhedin, Ulla (1992) *Bilderboken – på väg mot en teori*. Stockholm: Alfabeta Bokförlag AB.

SOU 2004:115 *Den könade förskolan*. Delegationen för jämställdhet i förskolan. Stockholm: Fritzes.

SOU 2006:75 *Jämställdhet i förskolan – om betydelsen av jämställdhet och genus i förskolans pedagogiska arbete*. Delegationen för jämställdhet i förskolan. Stockholm: Fritzes.

Statens Kulturråd (2007) *Barnbokskatalogen*. Stockholm: Statens Kulturråd.

Stukát, Staffan (2005) *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.

Svaleryd, Kajsa (2002) *Genuspedagogik*. Stockholm: Liber AB.

Svenska barnboksinstitutet och Statens Kulturråd (1987) *Barnbokens väg – Om barnlitteraturens villkor och funktion i dagens Sverige*. Bromma: Bokförlaget Opal AB.

Utbildningsdepartementet (2006) *Läroplan för förskolan, Lpfö 98*. Stockholm: Skolverket.

Wahlström, Kajsa (2003) *Flickor, pojkar och pedagoger*. Stockholm: Sveriges Utbildningsradio AB.

Internet

Thorsell, Titti (2007) Könet sitter i hjärnan. *Göteborgs-Posten*.
<http://www.gp.se/gp/road/Classic/shared/printArticle.jsp?d=119&a=318591> (hämtad 2007-03-16).

Nationalencyklopedin (2008) www.ne.se (hämtad 2008-02-26).

Nationalencyklopedins ordbok (2008) www.ne.se (hämtad 2008-02-26).

Svenska Barnboksinstitutet (SBI) (2008) *Bokprovning årgång 2007*.
http://www.sbi.kb.se/Trender_statistik_2007.pdf (hämtad 2008-03-11).

Kalmtæg, Lina (2007) Ombytta roller i nya barnböcker. *Svenska Dagbladet*.
http://www.svd.se/kulturnoje/nyheter/artikel_227747.svd (hämtad 2008-03-15).

Vetenskapsrådet (2002) *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. (hämtad 2008-03-29).
<http://www.vr.se/download/18.668745410b37070528800029/HS%5B1%5D.pdf>

Intervjuer

Glaes, Yvonne, telefonintervju 20/1 -08 finns hos Jakobsson.

Löf, Jenny, Projektledarassistent på MMS, telefonintervju 8/2 och 28/2 -08 finns hos Brogren.

Svedberg, Pirjo, Executive Vice President på MMS, mejlkontakt 12/2 -08 finns hos Brogren.

Stenström, Tua, mejlkontakt 15/2 -08 samt 11/3 -08 finns hos Brogren.

Urvalsgrupp, mejlkontakt mellan 8/2 och 15/2 -08 finns hos Brogren.

Analyserad litteratur

Björnstjerna, Jonna (2007) *Sagan om den underbara familjen Kanin och monstret i skogen*. Stockholm: Bonnier Carlsén.

Casta, Stefan; Gnosspeilius, Staffan (2007) *Gå och bada, Mister Räf!* Bromma: Bokförlaget Opal.

Eriksson, Amanda (2007) *Mitt svarta liv*. Stockholm: Natur och Kultur.

Falkenland, Christine; Gustavsson, Ane (2007) *Josefs resa*. Stockholm: Eriksson & Lindgren.

Jaensson, Håkan; Ahlbom, Jens (2007) *Alla åker motorcykel*. Stockholm: Alfabeta förlag.

Karsin, Åsa; Arvidsson, Frida (2007) *Värsta prutten, Lolly!* Linköping: Olika förlag,

Knutsson, Titti; Adbåge, Lisen (2007) *Händig Hanna lagar pappa*. Stockholm: Alfabeta förlag.

Kullberg, Tove; Adbåge, Emma (2007) *Tove Va-va*. Stockholm: Eriksson & Lindgren.

Lindgren, Barbro; Landström, Olof (2007) *Nöff nöff Benny*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Nordqvist, Sven (2007) *Var är min syster?* Bromma: Bokförlaget Opal.

Norlin, Arne; Burman, Jonas (2007) *Här kommer helikoptern*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Rubin Dranger, Joanna (2007) *Glad!* Stockholm: Rabén & Sjögren.

Sjögren, Viveka (2007) *Den andra mamman*. Göteborg: Kabusa böcker.

Stalfelt, Pernilla (2007) *Maskboken mittemellan*. Stockholm: Eriksson & Lindgren.

Tidholm, Thomas; Tidholm, Anna-Clara (2007) *Snälla barn*. Stockholm: Alfabeta

Jönsson, Maria (2007) *Spyflugan Astrid*. Stockholm: Bonnier Carlsén.

Westerlund, Kristina; Gimbergsson, Sara (2007) *Vilse*. Stockholm: Eriksson & Lindgren.

Widmark, Martin; Sternehäll, Britt (2007) *Racer-Rakel och fångarna i svinstian*. Stockholm: Bonnier Carlsén.

Wirsén, Carin; Wirsén, Stina (2007) *Supershow med Rut & Knut & lilla Tjut*. Stockholm: Rabén & Sjögren.